

СПЕЦІАЛІСТ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

звіт за результатами соціологічного дослідження

Гоманюк М., Даниленко І., Антощук Ю., Царюк Г. Спеціаліст в умовах окупації: звіт за результатами соціологічного дослідження. Херсон, 2022. – 54 с.

Автори:

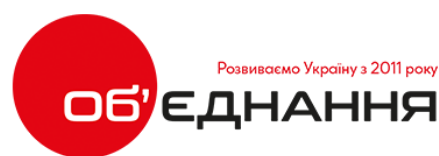
Даниленко Ігор – старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;

Гоманюк Микола – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету, голова Херсонського обласного відділення Соціологічної асоціації України;

Антощук Юрій – голова правління Херсонського обласного благодійного фонду «Об'єднання»;

Царюк Галина – юридичний радник у галузях цивільного, адміністративного, господарського, корпоративного та трудового права.

Звіт створений Херсонським обласним благодійним фондом «Об'єднання» за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки у рамках Transition Promotion Program. Погляди, викладені у цьому матеріалі, належать авторам і не відображають офіційну позицію МЗС Чеської Республіки.

© ХОБФ «Об'єднання», 2022

ВСТУП

24 лютого 2022 я прокинувся від телефонного дзвінка друга і колеги з питанням «Це правда?». На питання я відповів питанням «Що саме? Ти про що?» - «У вас також були вибухи? Почалося».

Мабуть, ранок 24 лютого 2022 пам'ятають всі українці, а жителі Херсонської області – особливо, адже Херсонщина була окупована практично миттєво у перші же дні повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Наша команда також залишалася у Херсонській області, і вже будучи під окупацією, ми зрозуміли, що Херсон та громади області практично не були готові до тих розвитку подій, які відбувалися після повномасштабного вторгнення.

Чи можливо бути готовим до великої війни? Повною мірою, мабуть, ні. Але й певні кроки до підготовки до можливої агресії, на мою думку, не проводилися або проводилися не в достатній мірі, щоб можна було швидко та ефективно реагувати на муніципальному та обласному рівні.

Тільки перебуваючи в окупації, можна зрозуміти всі ті складнощі, з якими стикалися жителі. В особливій зоні ризику опинилися сім'ї військових, учасників АТО, ООС, безпекових структур, представники влади, організацій громадянського суспільства, великого бізнесу, журналісти, волонтери. Будь-хто, більш-менш відомий та активний проукраїнський діяч одразу стає ворогом для російського окупанта та потенційним партизаном, якого треба «забрати на підвал для фільтрації» або вбити.

Перебуваючи в окупації, ми мобілізували всі наші зусилля та навички, щоб швидко реагувати на виклики та допомагати цивільним через гуманітарну та інформаційну діяльність. Разом з тим, не менш важливим є і документування злочинів росії проти українців, та дослідження думок та досвіду життя людей в окупації, щоб зробити відповідні висновки та правильні підходи для подальшого як притягнення до відповідальності всіх злочинців, так і формування планів відновлення та розбудови.

У цьому звіті ви знайдете задокументовані свідчення та розповіді жителів окупованої Херсонщини: як вони бачили підготовку до війни, як вони жили в окупації, як намагалися вижити, як убезпечували себе від місцевих колаборантів, як комунікували, з якими складнощами стикалися, які думки з'являлися.

Ми вдячні нашим партнерам з Посольства Чеської Республіки в Україні, які підтримали нас у скрутний час, і завдяки яким з'явився цей звіт.

Юрій Антощук, голова Херсонського обласного благодійного фонду «Об'єднання»

ЗМІСТ

	<i>Стор.</i>
ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНФОРМАНТІВ	5
ГОТОВНІСТЬ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ	7
ЯК ЗМІНИЛАСЬ РОБОТА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО	10
ЩО БУЛО ПРАВИЛЬНИМ, А ПРО ЩО ШКОДУЮТЬ	14
КОНТАКТИ З ОКУПАНТАМИ	19
РОЗУМІННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ	22
ПОШИРЕНІСТЬ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ	31
МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ В РАЗІ ОКУПАЦІЇ	34
ЖИТТЯ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ	37
ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ В ОКУПАЦІЇ	41
ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЖИТЕЛІВ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ	42
ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ ЖИТЕЛІВ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ	45
БЕЗПЕКОВІ ЗАХОДИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ	47
СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ, ЩО ЗАЛИШАЮТЬСЯ В ОКУПАЦІЇ	50
ПОБАЖАННЯ	54

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНФОРМАНТІВ

Протягом червня-липня 2022 року проведені інтерв'ю з мешканцями Херсонщини, фахівцями різних галузей, спеціалістами, серед яких були керівники та співробітники громадських організацій, волонтери, підприємці, представники місцевого самоврядування, працівники закладів освіти, журналісти. Загалом в інтерв'ю взяли участь 23 інформанти, чоловіки і жінки, більшість з яких на момент проведення інтерв'ю залишались в окупованій частині Херсонської області. Решта перебувала в окупації певний час, але зараз вже виїхала до вільної території України або за кордон. Дехто з інформантів на цей момент продовжує свою діяльність, переважно дистанційно (освітняни, журналісти, державні посадовці), інші вимушено припинили роботу (майже всі підприємці та більшість держслужбовців) або змінили напрямок діяльності (переважно на волонтерський). Серед інформантів є мешканці обласного центру, інших міст Херсонської області, а також сільських населених пунктів. Таким чином, коло залучених інформантів представляє різні куточки Херсонщини.

За технікою проведення інтерв'ю були особистими (F2F – віч-на-віч), відкритими та напівструктурованими, тобто проводились відповідно до заздалегідь підготовленого гайду. Інтерв'ю відбувались виключно онлайн із виконанням всіх безпекових заходів. Інформантів були попереджені щодо збереження власної анонімності. Також інтерв'ю не містять інформації, яка могла б зашкодити іншим людям, які залишаються в окупації (конкретних імен, назв, локацій). Інформація максимально узагальнена. У цьому звіті висловлювання інформантів цитуються без посилання на авторство цих слів. Отже, ось певна загальна інформація щодо кожного з інформантів цього дослідження:

- 1) Керівник громадської організації, соціолог за фахом. Певний час після вторгнення працював як журналіст, коментатор в ЗМІ, але змушений був припинити цю діяльність з питань безпеки. Продовжує керувати ГО, частина співробітників якої залишаються в окупації. Як соціолог збирає і аналізує унікальну соціологічну інформацію про стан і умови окупації.
- 2) Керівник громадської організації, аналітичного центру. ГО займається проектами переважно соціального спрямування, проектами спрямованими на розвиток громадянського суспільства та місцевого самоврядування, реформи децентралізації. Організація продовжує діяльність в умовах окупації, виконуючи дослідницькі, інформаційні, координаційні та організаційні функції.
- 3) Співробітник громадської організації, брав участь в місцевому самоврядуванні. Зараз разом з однодумцями займається волонтерською діяльністю.
- 4) Керівник ОСББ, за фахом будівельник. Зараз продовжує керувати ОСББ.
- 5) Підприємець, директор і власник промислового бізнесу. Бізнес-процеси на паузі.
- 6) Підприємець, власниця перукарні. Після певною паузи після вторгнення продовжує працювати, надавати послуги.
- 7) Підприємець, власник бізнесу в галузі розваг. Зараз бізнес зупинений.
- 8) Підприємець в туристичній галузі, член громадського об'єднання, депутат міської ради. І підприємницька, і депутатська діяльність в умовах окупації були припинені. Займався волонтерською допомогою населенню. На час інтерв'ю вже виїхав на вільну територію. Зараз надає допомогу переселенцям, ВПО з Херсонської області, а також інформаційну підтримку тим, хто залишається в окупації.

- 9) Журналіст інтернет-видання новин. Майже вся редакція виїхала на вільну територію. Інформант залишається в окупації, продовжує дистанційну співпрацю з редакцією, журналістську діяльність.
- 10) Колишній депутат міськради одного з населених пунктів Херсонщини. Займався громадською діяльністю, керував громадською організацією. Напередодні війни очолив відділ сільської ради однієї з громад. Зараз залишається на посаді, але діяльність в умовах окупації припинена. Займається волонтерською діяльністю.
- 11) Депутат міської ради. Залишається в окупації, депутатська діяльність фактично припинена, займається волонтерством, організує доставку та розповсюдження продуктів харчування та ліків.
- 12) Проректор закладу вищої освіти. Залишається на своїй посаді.
- 13) Декан факультету закладу вищої освіти. Залишається на своїй посаді.
- 14) Колишній підприємець, активіст політичної партії. Активний учасник мітингів спротиву російській окупації.
- 15) Директор центру, громадської благодійної організації, що опікується дітьми. Центр з початку збройної агресії зупинив роботу.
- 16) Керівник одного з управлінь міської ради. Продовжує виконувати свої обов'язки дистанційно. До війни здійснював загальну координацію роботи закладів освіти, культури і спорту, організовував фінансово-господарське обслуговування, загальну координацію навчально-виховного процесу. Зараз діяльність обмежена лише здійсненням фінансового обслуговування закладів освіти та культури, працівників, які залишаються на окупованих територіях.
- 17) Посадовець керівної ланки органів місцевого самоврядування. На момент інтерв'ю вже евакуйований на вільну територію України.
- 18) Секретар селищної ради. З початку вторгнення діяльність призупинена.
- 19) Офіційний волонтер Червоного Хреста України Херсонської обласної організації. Блогер.
- 20) Журналіст, до війни працював як штатним співробітником місцевої газети, так і позаштатно в різних виданнях Херсонщини. Продовжує займатися журналістською діяльністю, співпрацює з виданнями та установами вільної території України.
- 21) Підприємець в галузі сільського господарства, сільськогосподарської техніки. Бізнес-діяльність припинена.
- 22) Журналіст, блогер. До війни – штатний та позаштатний працівник різних видань, зокрема і загальноукраїнських. Зараз продовжує працювати журналістом, виступаючи інформантом для цілої низки міжнародних видань.
- 23) Вихователька дитячого садка. Зараз виконує обов'язки директора дошкільного закладу.

ГОТОВНІСТЬ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ

Майже всі інформанти зізнаються, що до повномасштабного вторгнення Росії в тому форматі, як це відбулося, вони готовими не були. І взагалі майже не вірили у вірогідність такого розвитку подій. Незважаючи на шквал тривожної інформації щодо можливого вторгнення напередодні, оприлюднення розвідувальних даних з попередженнями, що військова агресія Росії проти України є неминучою, заклики готуватися до війни, більшість інформантів зізнаються, що до кінця сподівались, що це лише залякування і цього не станеться.

У нас були постійно дискусії, щодо того, що буде. От я був впевнений, що Росія нападе на Україну. Частина моїх колег вважали, що це неможливо. Але, далі того факту, що Росія нападе, міркування не йшли.

До последнего момента не верил.

Не вірив. Думав, що такого не буде, як сталося.

Даже и не думала, что такое может произойти.

В редакции это не обсуждалось. Никто в это не верил.

Ніхто не вірив, що Росія відкрито нападе на Україну. Ніхто не вірив. Усі вважали, що це чергові загрози, що це спроба надавити на керівництво країни. Ніхто не вірив в можливість війни.

Ніхто не думав, що буде щось подібне. Залякування – так. Але, щоб повномасштабний наступ, то таких думок ні у кого не виникало.

Я взагалі в це не вірив. Я настільки був впевнений, що не хвате в них цього ідіотизму напасти, наскільки це було нелогічно, наскільки це було абсурдно, я навіть не усвідомлював собі, що це може бути.

Першою реакцією на початок військової агресії РФ майже у всіх інформантів були шок, паніка, розгубленість. Ці слова лунали майже в кожному інтерв'ю.

А коли от все це почалося, особисто для мене це був шок. Насправді шок.

Это был полнейший шок. Была паника. Растерянность. Не понимали, что делать, что происходит, как поступать.

Так сталося, тому що вторгнення з південного напрямку в Херсонську область відбулося за лічені години. Шокував також обсяг вторгнення, його масштабність.

Це було зненацька, це було неочікуваним, усе якось раптово, і ми не думали, що дійде до вторгнення, і до того стану, який зараз ми маємо на Херсонщині.

В перший день, у першій половині дня загарбники стояли вже на мосту біля Херсона і нічого не заважало увійти в місто.

Люди були спантеличені. Можливо, ще далися знаки, що дуже швидко саме наше місто було окуповане.

Також шокуючим було нелюдське ставлення до мирного населення з боку окупантів. Були якісь сподівання, що військові окупаційної армії будуть дотримуватись якихось правил ведення війни. Сподівання зникли в перші години, коли на шляху просування ворога стали гинути цивільні. Потім терор, викрадення, тортури, страти стали буденними.

Усі ми не були готові до цих викликів війни, до того, що ворог підступний, злий, жорстокий, в якого немає нічого людського. Ми до цього не були готові.

Не уявляли, що це війна така. Що будуть грабувати, насилувати, вбивати мирних.

Інформанти зізнаються, що спеціальних заходів, які б готували людей к цим жорстоким реаліям, не здійснювалось. Жодних планів на випадок вторгнення фактично не було. Протягом першого часу панував хаос. Безліч закладів та організацій не мали уявлення, що робити з документацією, як евакуювати персонал тощо. Обладнані бомбосховища та місця для укриття існували лише на папері. Люди мали опікуватися питаннями своєї безпеки на власний розсуд. Ось що кажуть працівники різних громадських організацій:

Ми не готувалися. Не проводили якихось там заходів безпеки, не переводили нас в підпілля, не було заходів щодо зберігання інформації якоїсь. Ми нічого цього не робили. І навіть тоді, коли було вже все зрозуміло, що війна вже ось-ось-ось розпочнеться, ми всі просто чекали. І навіть коли це відбулося, все одно ми нічого не робили.

Ми навіть і не думали про те, що будемо робити. А коли почалось, частина людей стихійно виїхала просто.

А це слова одного з підприємців:

Мы жили мирной жизнью. Мы строили планы, связанные только с мирной жизнью. Перспективы там распространялись там условно на полгода вперед. То есть, мы оговаривали, что мы будем делать осенью.

А ось свідчення представника місцевого самоврядування:

По деяких фактах вже було зрозуміло, що щось буде. Але я не думав, що так жорстоко і масштабно. Отже ніяких дій з цього приводу ми не проводили.

Разом з тим працівники закладів вищої освіти кажуть, що певна підготовка все ж таки була. Передусім ЗВО були готові до сценарію, який дозволив адаптувати свою роботу до повністю дистанційного формату. Університети мали певні плани евакуації, принаймні адміністрація досить оперативним чином була переміщена на підконтрольну територію, де забезпечила управління і контроль в першу чергу фінансів. Також було збережено доступ до електронних баз даних. Проте у закладах освіти не знали, що робити з документацією, як вчинити з особистими документами, з архівними матеріалами тощо – що треба вивозити, що дублювати в електронній формі, що знищувати, як зберегти архів документів. Заклади діяли на свій страх і ризик.

Від Міністерства не було жодних вказівок. Вірніше, вони були в дусі, що вирішує керівник закладу. Вони не розуміли справді ситуацію. Вони сказали: це автономія закладу. І не було вказівок, як поступати з особовими документами здобувачів, викладачів. Тобто, не було, наприклад, вказівки – примусово роздати усім на руки, наприклад, документи про попередню освіту. Не було створено юридичних підстав, як ми маємо це зробити. А над університетом і одночасно начальником його відділу кадрів висить персональна відповідальність за збереження цих документів. Тобто, фактично ми на свій страх і ризик розпочали процес видавання з особових справ документів, видавання трудових книжок і тому подібне. Тобто інституційно ми виявились до цього не готові. Не було вказівки. Не було роз'яснень. Якщо, наприклад, до вас в університет зайшли окупанти, от що кому робити? Роз'яснень, чітких інструкцій не було абсолютно.

Не вистачило чіткого і реалістичного плану дій щодо евакуації закладів освіти. І мали бути окремі плани на той випадок, коли евакуація вже не можлива.

Це питання, які повинні бути в інструкції про евакуацію. А інструкцій з евакуації не було... План евакуації, наприклад, який був в нашому університеті, говорив, що ми маємо пересуватися на схід області в Іванівський район, окупований в перший день і в перший час. Причому, той, хто відповідав в університеті за евакуацію, він казав: «Нам мають сказати, що нам робити. Нам мають надати потяги, куди ми все складемо». Які потяги? Який Іванівський район? Оці речі виявилися абсолютно не підготовлені. Вони не знадобилися просто.

Заклади освіти готувались, але не до того, що насправді відбулося. Проте ці приготування виявились корисними.

Готувалися. Але готувалися адміністративно не до евакуації, а скоріше до захисту. Тобто, були приведені у кращий стан і поповненні укриття, які є в закладі освіти: були поповнені водою, такий косметичний ремонт був проведений. Були штукатурені, заново побілені стіни. Було світло облаштоване. Були мінімально облаштовано меблями. Розетки, Wi-Fi. Підготовлені були матраци, ліжка. Матраци взяли з гуртожитку, з приміщення профілакторію... І це себе виправдало в перші ж дні війни, коли заклад став прихистком не тільки для студентів і викладачів, а й для містян... В пікові моменти там збиралося до 250-300 людей.

Завдяки цим заходам ЗВО все ж таки відреагували досить оперативним чином.

Були безпосередньо вказівки, спеціальні листи міністерства до того, щоб перевірити, привести до ладу стан укриттів. Але, скажімо так, якихось таких постійних нарад, щоб готуватись до війни, не велося... А за декілька днів до війни був створений оперативний штаб... Були розроблені першочергові заходи на такий випадок. Але вже в перший день війни все одно було вжито необхідних заходів саме організаційних. Були видані спеціальні документи по університету, призначений був керівник оперативного штабу, визначено основи для роботи. Зокрема визначено, які категорії працівників переходять у зв'язку з запровадженням воєнного стану в безпосередньо в дистанційний режим роботи. Хто залишається, певні були категорії, які залишалися на очній роботі, ну, наприклад, охорона.

Швидко налагодити роботу працівникам освіти частково допомогли навички роботи на карантині під час пандемії коронавірусу COVID-19. Взагалі всі, хто в 2020-2021 роках працювали дистанційно – а це не тільки освітяни, але й, наприклад, журналісти – швидше змогли пристосуватись до нових умов праці.

Ми звикли за часи COVID працювати дистанційно саме в навчальній роботі, оце як раз досить безболісно вийшло.

До войны еще были форс-мажорные обстоятельства, связанные с карантином по COVID-19. С тех пор, почти половина редакции так и работала – дистанционно. Кто хотел, тот приезжал в офис время от времени, но, в основном, люди работали дистанционно. И у нас был такой уже опыт в случае чего.

Але загалом цього досвіду для адаптації к новим умовам виявилось замало.

Однозначно до чого наш заклад виявився не готовий — це до того, щоб запровадити робочий, дійсно робочий електронний документообіг і налагодити роботу поза фізичними межами свого приміщення.

Готувались до можливої війни не лише освітяни. Один з підприємців, що взяли участь в інтерв'ю, розповідає про свій досвід заходів, які стали у пригоді:

Предприятие готовилось к такому развитию событий. Это выражалось в том, что, мы там обговорили с персоналом, что, если вдруг что-то случится, каким образом мы будем действовать. Надо было понять: кто что забирает. Ну, предположим, завтра начинается война. Никто не знает, что это такое и как оно будет происходить, но понятно, что надо спасать какие-то свои активы: в первую очередь там деньги и ценное оборудование. Надо рассчитаться с сотрудниками. Можно сказать, что в какой-то степени это пригодилось.

Про певні спроби підготуватися до вторгнення розповіли й представники органів місцевого самоврядування, посадовці однієї з селищних рад:

Ми готувалися. Розробляли інтерактивну карту і на неї нанесли по-перше, карту всіх діючих зафіксованих укриттів на території громади. Їх звичайно було там зовсім небагато, але все одно. Ознайомлювали людей через Facebook і взагалі соціальні мережі, де можна було б переховуватися, що саме можна використовувати в якості бомбосховищ. Також запрошували представників військового угруповання «Південь» для того щоб вони безпосередньо надали якісь рекомендації, пояснення. Перед самим початком війни у середині лютого вони приїздили до нас і пояснювали, що потрібно робити якщо станеться вторгнення. Але звичайно, що з того, що вони нам повідомляли, у нас майже нічого не вийшло. Тому що вторгнення було миттєвим. І власне, у всієї громади було часу від початку першого вибуху до власне евакуації, як нам рекомендували: «Евакууйтеся і не заважайте військовим», було десь приблизно півтори-дві години. То ж, всі ці поради виявились майже безкорисними.

У цілому те, ще відбувалось, можна підсумувати таким висловом: *«Ми готувалися, але ніхто не виявився готовим».*

ЯК ЗМІНИЛАСЬ РОБОТА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО

Активісти громадських організацій розповідають, що робота організацій фактично була паралізована з початку війни. В перші дні вторгнення відбувались лише онлайн наради. Проте персонал в цих умовах більше опікувався своїми родинами, власною безпекою.

По-перше, я зв'язався з усіма членами активу нашої організації. Я там дізнавався, хто де, що робити. Я пропонував нашим, тим, хто на лівобережжі, виїхати до Херсону. Вони сказали, що «ми знайдемо прихисток». Але ніхто з нас навіть і не уявляв, що фактично, коли ми проводили ці всі наради, це була десь 10-11 ранку, що вже фактично все було перекрито, вже неможливо було виїхати. Це було вже просто небезпечно. Фактично, в рамках громадської організації, більше ми нічого вже і не робили. Ми лише зібралися онлайн проводити таку з активом нараду, хто у нас зміг прийти, але вже навіть і не всі прийшли, не всі ті, хто був в Херсоні.

В перші дні війни більшість організацій, установ, закладів змушені були з'ясувати, хто з працівників, співробітників вже виїхав, хто залишився, щоб якимось налагодити комунікацію і планувати подальшу діяльність.

Мы сели и посоветовались о том, что делать дальше. Часть людей приняла решение немедленно выехать. Часть людей осталась, они позже покинули оккупированную территорию.

Люди повиїжджали. У громадській організації залишилися ті люди, які можуть працювати, згідні працювати. І таким чином ми й працюємо.

Підприємці зазначають, що бізнес практично зупинився, усі бізнес-процеси були поставлені на паузу. В перші дні війни жоден працівник підприємств на роботу просто не вийшов.

Я бы это сравнил, наверное, с водителем автомобиля. Когда он едет в нормальную погоду, и здесь полил очень сильный ливень, то есть, мы остановились и съехали на обочину и ждем, и включили аварийную сигнализацию... Потому что новые вводные настолько превзошли с этой войной, что для себя я понял, что такого, как прежде уже не будет. То, как мы работали и делали... То есть, делать дальше, это бесполезно и бессмысленно. Нужно для начала остановиться и думать, и наблюдать.

Первая неделя – это был шок. Это был просто шок. Никто ничего не звонил, никому не общался. Мы потеряли связь совершенно. По крайней мере, я не звонил, я ни о чем не говорил. И мне никто не звонил.

Для бізнесу ця ситуація виявилась форс-мажорною і привела до значних втрат: *«Это потеря денег однозначно, и приличная потеря. Очень много теряем».*

За день-два вирішувались питання, пов'язані з фінансовими зобов'язаннями щодо працівників підприємств. Розрахунки з контрагентами відкладались на невизначений термін.

На следующий день закрывали вопросы по выплате заработных плат работникам. Это важно, потому что отношение с контрагентами – это в долгую, а люди, которые у тебя работают – они живут на, в общем-то, небольшие деньги. И рабочим надо платить вовремя всегда, какие бы условия там ни были.

Ценные какие-то бумаги, документацию, все это я позабирал, как и планировал, в первый же день, когда стало известно о том, что военные действия. И была выплачена зарплата в первые же два дня на карточки. Все долги были по зарплатам погашены, чтобы обезопасить себя от того, что завтра не будет интернета, и люди останутся без средств к существованию.

Первое, что я сделал, я связался со всеми ключевыми клиентами, ну, то есть, с теми клиентами, с которыми у меня были плотные и дружеские отношения, взаимопонимание было. И я им предложил свою продукцию. Они все у меня купили мою продукцию. То есть, я освободил склад. У меня на складе оставался достаточно большой объем. Я все продал в течении месяца. То есть, я по крайней мере, постарался людей обеспечить всем необходимым, чтоб они в течении какого-то срока могли чувствовать себя, ну, более-менее стабильно.

Обережне відновлення бізнес-активності почалось приблизно на другий місяць окупації. Власниця перукарні, наприклад, розповідала, що в перші тижні після вторгнення клієнтів не було взагалі. Постійні клієнти з довоєнного життя, які залишились в місті, довгий час боялись пересуватись вулицями, бо це здавалось небезпечним. Далі потрошку робота почала налаштовуватись, клієнти почали телефонувати із запитаннями, чи працює перукарня.

Мы вышли, когда уже начали люди звонить, просить выходить. И открывались мы только по записи. Если есть запись – выходили, если нету записи, то старались не выходить лишний раз на работу.

Це що стосується сфери послуг. Підприємці, які до війни мали власні виробництва, на момент проведення інтерв'ю були фактично безробітними.

Освітняни змушені були організовуватися власними силами. Не було жодних інструкцій, що роботи в умовах окупації, як вчинити з документами, чи евакуюватися тощо. Закладам освіти пропонувалось самостійно вирішувати свої проблеми.

Роз'яснень, чітких інструкцій не було абсолютно... Нам на все відповідали: автономія вишу. От і вся відповідальність – на керівників.

Вже в перший день війни все одно було вжито необхідних заходів саме організаційних. Були видані спеціальні документи по університету, призначений був керівник оперативного штабу, визначено основи для роботи. Зокрема визначено, які категорії працівників переходять у зв'язку з запровадженням воєнного стану в безпосередньо в дистанційний режим роботи. Хто залишається, певні були категорії, які залишалися на очній роботі, ну, наприклад, охорона.

Заклади освіти в цілому виявились працездатними. Вчителі та викладачі досить швидко адаптувались до вже знайомих умов дистанційного навчання, залишаючись в окупації. Головним чинником стабільності роботи закладів освіти є своєчасні виплати заробітної плати. Тому навчальним закладам вкрай необхідним було зберегти контроль в питанні фінансування, і це здебільше вдалося зробити. Прикрі випадки втрати такого контролю траплялись, наприклад, у Генічеську, але в цілому освітня система витримала і продовжує працювати.

Журналісти, які залишились на окупованій території, протягом перших днів війни також не мали роботи і не розуміли своїх перспектив. Але з часом робота редакцій здебільше була налагоджена: *«Мы не знали, что вообще делать и дней десять или две недели целых вообще не было работы никакой. Никто не знал, что делать в это время. Примерно где-то вот во второй декаде марта всё опять наладилось, и мы возобновили работу»*. Без винятку всі журналісти, які брали участь в інтерв'ю, мали роботу, часто працюючи позаштатними співробітниками різних видань, зокрема загальноукраїнських та закордонних. Найбільше постраждали місцеві ЗМІ, які не мали можливості в окупації працювати як і раніше.

Більшість **представників місцевого самоврядування**, які залишились в окупації, не мали можливості продовжувати виконувати посадові обов'язки, тож найчастіше намагались допомагати людям виживати в окупації, тобто займались волонтерською діяльністю. Також важливими напрямками роботи посадовців було збереження працездатності закладів, важливих для життєдіяльності та безпеки громад – комунальних підприємств, закладів охорони здоров'я, соціального захисту тощо. Отже представники місцевого самоврядування намагались налагодити цю роботу. Крім цього, один з наших інформантів розказував про створення своїми силами громадської варти, необхідної для захисту населення в умовах повної відсутності українських сил правопорядку.

Останній раз ми зібрались в сесійній залі з приводу того, що робити, 24-го пообідні. Вже половина депутатів на той момент виїхала. В першу ж ніч я чергував у міській раді разом з секретарем, тому що в нас же не було ні поліції вже, ні прокуратури, ні СБУ. Місто лишилось порожнім. Почалась паніка і ми швиденько-швиденько організували громадську варту. У тому вже й була моя діяльність, з депутата перетворився на людину, яка цим займається. А депутатської діяльності ніякої зараз немає... Я займався активно охороною громадського порядку. Я був координатором, начальником одної з чотирьох змін. Ми ночами сиділи в приміщенні, по три, по чотири людини і координували дії людей, місцевих чоловіків, які брали в цьому участь. Тобто, без зброї піші патрулі та автопатрулі працювали, відпрацьовували безпеку. До нас привозили уже затриманих. здебільшого, це п'янички, наркомани. Ми писали якісь там протоколи, яюсь закривали в гаражі, ну, що могли, то робили... У

нас була умова: поки висить наш прапор, ми працюємо по охороні громадського порядку. Як тільки ви з'явиться російський, ми не будемо... Працювали ми до 15-го травня, і нам люди були дуже вдячні за це... Коли ми починали, у нас було близько 100 людей, потім це ставало все більш небезпечним, і наприкінці роботи громадського патруля нас десь 30-40 лишилось.

В інтерв'ю з інформантами часто лунали розповіді про представників місцевого самоврядування, які працюють волонтерами:

Перші дні ми кинули клич і почали збирати волонтерську допомогу, тому що я розуміла, що у нас буде проблема з продуктами, що у нас буде проблема з ліками, що у нас буде зі всім проблема. Тобто наша діяльність від суто депутатської змінилась на волонтерську.

Паралельно з цим, запустили аптеку по обміну медикаментами і склад організували. До фермерів звернулися, понабирали круп, там такого, що давали, зробили продуктовий склад, де були продукти, які мають довгий строк придатності... Ми годували людей, які гостро нуждаються, які не мають можливості приготувати собі – це люди з інвалідністю, літні люди, самотні. І зараз ще, до речі, це працює... Ми ховаємось, готуємо, розвозимо. Так, це доволі небезпечно, але ще робимо.

Найкраще, що може зробити місцева влада в надскладних умовах окупації, – всіма силами піклуватися про потреби та безпеку жителів своїх громад.

Щойно все це сталося на початку восьмої години ми вже зібралися всі на робочих місцях. Голова, заступники. І визначилися, що ми залишаємось на робочих місцях, будемо відслідковувати події. Оперативно подали інформацію ще раз в усі соціальні мережі, які у нас були доступні, щоби люди готувалися до переховувань в укриттях. Надали наскільки можливо вичерпну інформацію по поточному стану, які напрямки вже не працювали на той час. Готувалися до того, що нам можливо знадобиться евакуюватися. А уже з другого-третього дня вторгнення вже почали розгортати активну роботу для підтримки населення, тому що одразу в перші ж дні не стало світла, не стало майже продуктів в магазинах, і це все було потрібно налагоджувати. Не було, водопостачання. Тож їхали через блокпости, власними зусиллями шукали ці пориви, ремонтували електромережі. Щоб люди відчували, що вони в безпеці.

Також місцева влада організовувала допомогу цим переселенцям в тих громадах, які були на шляху евакуації, поки це ще було можливим. Або в тих громадах, куди бігли люди від лінії фронту.

Почався наплив біженців з різних сторін – і з навколишніх сіл до Берислава, і люди, які не змогли виїхати через Херсон, вони пробували виїжджати через Берислав. Тому з кінця лютого і по травень наші школи приймали біженців з різних сторін. І відповідно, ми їм організовували ночівлю і харчування.

Деякі представники місцевого самоврядування, були змушені виїхати, але продовжували працювати дистанційно, насамперед опікуючись фінансуванням державних установ, закладів та підприємств на окупованій території – держслужбовці повинні отримувати заробітну плату.

Навіть після того, як міський голова був вимушений виїхати, тому що його вже також там в підвал би посадили, він дистанційно вирішував проблеми.

Навіть ті, кому як би створили уже несприятливі умови для роботи, той же Каховський міський голова, той же Іванівський селищний голова, вони просто виїхали і виконують свої функції дистанційно.

Виплати заробітної плати – найважливіший фактор підтримки населення окупованих територій.

В перші дні всіх розпустили по домам, тому що жодних умов для роботи не було, і ніхто нічого не знав. Керівництво теж було розгублено і не знало, що робити. Вже десь в середині березня більш-менш якась комунікація була налагоджена. В основному все зосередилось на тому, щоб забезпечити виплату заробітної плати.

Але, як зазначають експерти, фінансові можливості в цих умовах значно обмежені, витратити свій бюджет громади фактично не мають можливості.

Фінансові потоки були припинені, крім виплати заробітної плати. Тому, навіть скористатися тими фінансами, які в нас були на рахунках, ми не могли.

Отже більшість спеціалістів в умовах окупації знаходять можливість або працювати дистанційно, або допомагати людям, що в умовах окупації лише дбають про виживання.

ЩО БУЛО ПРАВИЛЬНИМ, А ПРО ЩО ШКОДУЮТЬ

Наші інформанти мають унікальний досвід, як вижити і допомогти іншим в умовах окупації. Отже в інтерв'ю їм ставилось запитання, що в цих умовах вони зробили правильно, а де припустились помилок, і про щось сьогодні шкодують. Це запитання виявилось досить складним: *«Навіть зараз важко сказати мені, що правильно, що не правильно. Не можу навіть до сих пір оцінити масштаб і ймовірні наслідки»*. Але більшість інформантів все ж спробували зробити висновок на ґрунті цих подій.

Активісти громадських організацій шкодували про те, що заздалегідь до початку вторгнення не сховали або не евакуювали паперові архіви, документи, бібліотеку. Щось перевести в цифровий формат, та зберегти в хмарі: *«У нас великі архіви багаторічної документації про активність, яка відбувалася в області. Там дуже цінні матеріали, з історичної точки зору, про політичну ситуацію в області, про ті події, факти. У нас видання дуже цікаві. Все це зараз зберігається в нашому офісі і просто чекає, коли окупанти зайдуть і все це побачать. Просто немає безпечного місця для цього. Всі місця є небезпечними. І небезпечно там взагалі з'являтися, бо це ж відомча будівля, там все це під контролем»*. Але були і позитивні оцінки своїх дій: *«Ми обмежили доступ до наших ресурсів, щоб не нарікати на безпеку. Ми припинили нашу публічну діяльність, не одразу, а з часом припинили... Ми закрили з міркувань безпеки наші сайти, закрили сторінки у Facebook, соціальних мережах. Тому що там багато інформації про активності, які можуть не сподобатися окупантам. І люди, які там згадуються, для них існує фізична загроза. І ми це все це позакривали, деактивували»*.

Підприємці дають досить обережні оцінки своїм діям.

Чи все правильно ми зробили, буде видно зі плином якогось часу, коли будуть якісь результати, тоді можна буде робити висновки. На сьогодні, це робити ще зарано.

Для того, чтобы компетентно рассуждать, всё ли сделали правильно или нет, надо быть на месте этих людей, на месте руководства, и понимать все возможности, риски и так далее. Со стороны судить об этом, может, и легко, но с безответственно.

Підприємці звикли мислити досить прагматично і швидко реагувати на перебіг подій. Їм не властиво шкодувати про щось, коли вони розуміють, що, незважаючи на всю шкоду їхньому бізнесу, зроблено максимум з того, що вони мали зробити.

Мы закрылись, чтобы обезопасить людей, чтобы не нарываться на неприятности, чтобы не было никаких конфликтов. Решили закрыться, чтобы уберечь всех от неизвестных действий.

Всё, что там сделали – всё сделали правильно. Всё, что могли, я считаю, то и сделали.

Поскольку мне изначально было понятно, что оборудование вывозить нет смысла и мы думали об этом заранее, то в общем, действия мои ограничивались только вывозом денег, документов и выплатой зарплаты. Поэтому, там каких-то особых ошибок или неправильности сложно сделать. Минимальный набор действий, который возможен, мы его сделали.

Освітяни шкодували про відсутність в закладах освіти запасів необхідних ліків, яких не вистачало через закриті в перші дні аптеки («запасів ліків, в принципі, крім аптек, не було»), а також казали про нестачу інформаційної підготовки, як себе поводити в умовах окупації, як вирішувати проблеми, як виживати: «Ми відчули більше неготовність таку психологічно-організаційну, тому що, в принципі, інформаційна політика, яка велася на передодні й початку війни, все одно цього виявилось недостатньо. Я просто знаю, що багато хто з людей в перші дні знаходились в стресі, не розуміли і не вірили, що це дійсно відбувається. Тобто було недостатньо інформаційного розповсюдження, та оповіщення людей».

Журналісти шкодували про те, що залишились у відкритому доступі сайти, або не евакуйовані редакційні документи, зі змісту яких можна з'ясувати особи журналістів, та ідентифікувати, хто, що і коли написав. Це небезпечно, якщо це проукраїнське видання, «нелояльне» до окупантів: «Сейчас это уже в любом случае поздно сделать. Не знаю, возникла ли такая мысль в головах руководства. И об этом мне ничего неизвестно». Як позитив журналісти зазначали збереження редакційного курсу, а отже і журналістських стандартів: «Не меняется идеология никак. Не меняется редакционный курс. И возможно, это и есть правильно, что не меняется, даже несмотря на сложившиеся обстоятельства».

Представники місцевого самоврядування мали найбільше причин для власної критики. Найбільше дорікань владі як місцевій, так і центральній було зроблено з приводу того, що населення не було вчасно проінформовано про реальну небезпеку вторгнення. Якщо в Києві напередодні вторгнення не закликали готуватися до евакуації, до спротиву, то влада на місцях мала проявити ініціативу з цього приводу.

Звичайно, коли на нашому кордоні стояло 100-тисячне угруповання російських військ, то звичайно це мало призвести до військового конфлікту, до вторгнення. То, нам потрібно було якось зібратись і проаналізувати. І якщо наша влада не хотіла цього робити, то нам мабуть потрібно було здогадатися, що почнеться вторгнення. І, можливо, дати рекомендації людям виїздити вже тоді. Звичайно боялися спровокувати паніку, масовий виїзд, затори, ДТП тощо. Тож ми цього не зробили. Але ж я вважаю, що краще б ми людей зайвий раз наполохали, щоб уникнути жертв, уникнути потім цієї штовханни, і цих всіх проблем в майбутньому.

Певний час ще існувала можливість для евакуації, але влада не закликала населення це робити найшвидше. Отже час було згаяно.

Якщо говорити про Бериславську громаду, то ще в квітні, до початку травня спокійно можна було б виїхати через Нововоронцовку. І ніяких зелених коридорів не потрібно було. Потрібно було просто людям дати зрозуміти, що це необхідно зробити. А тепер виходить, що ті, хто хочуть виїхати, вони як би, в мишоловці сидять.

Також місцева влада шкодує, що не готувалась до виведення з ладу критичних для безпеки населення закладів, – фінансових установ, пенсійного фонду, органів реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) тощо.

Багато таких от речей, які не потрібно було б робити одразу відносно окупованих територій. Наприклад, закриття Ощадбанку, закриття пенсійного фонду, закриття РАЦС, закриття всіх реєстрів. Виникли великі перепони в роботі казначейства, коли по два-три тижні ми не можемо провести платежі, які нам конче необхідні, які ми маємо використовувати. Це б дуже спростило б життя і так складне на окупованій території.

До речі з РАЦС питання і досі є не вирішеним. Люди на окупованих територіях отримують лише тимчасові довідки з лікарень про народження або смерть.

Якщо людина вмирає, то довідку про смерть просто видавала наша лікарня, щоб потім в майбутньому її можна було вже офіційно зареєструвати, отримати якісь там виплати і таке інше. Якщо ж людина народжувалась, то також фіксували народження, надавали довідку з лікарні про те, що народилася така дитина і все.

Також складним виявилось питання отримання випускниками шкіл, що залишались на окупованій території, атестатів, свідоцтва про отримання середньої освіти.

Учням, яку закінчили 11-й клас, просто не мали можливості отримати атестати. І на дзвінки, звернення до Міністерства освіти, ми отримували відповідь: «Виїжджайте на підконтрольну територію, щоб отримати атестат». Це ж не така якась ситуація, коли ви просто переткнули межу області і за дві години доїхали до пункту, забрали його, і за дві години повернулись назад. Там йде війна. Там перекрито все окупантськими постами. І люди по два-три, а то і більше днів чекають під обстрілами, щоб виїхати. Як вони це собі уявляли? Щоб ми завантажили повний автобус дітей і пустили їх на лінію фронту?... У нас все дуже довго. П'ятий місяць вже вторгнення і тільки зараз анонсують, що буде введено атестати до «Дії», коли вже половина абітурієнтів виїхала.

Взагалі велика кількість питань вирішувалась не досить оперативним чином. Так, наприклад, один з депутатів, що брав участь в інтерв'ю, розповідав, що під свою відповідальність вивіз пальне, що було покинуте, щоб забезпечити станцію швидкої допомоги у місті. А в іншому випадку техніка та інше майно поліції досталась окупантам, тому що вчасної команди не дочекались.

Мене обурює позиція, наприклад, поліції, наших органів правопорядку. Вони виїхали. Все закрили за собою. Ми просили: передайте майно нам, машини, техніку, щоб ми могли її зберегти. Ні, вони цього не зробили. Сказали нічого не чіпати, закрили і поїхали. Приїхали представники російських військ, все вивезли звідти, все винесли. І тільки через декілька тижнів нам видзвонилися, сказали, що ми зараз готуємо перелік дій для збереження майна в умовах окупації. Кажу: ви трохи запізно вже це робите, оскільки все вже вкрадено давно.

Також посадовці шкодують про загальну неготовність виконавчої влади в області, про нездатність швидко реагувати на виклики, про втрачений час і можливості.

У мене дуже велике розчарування дією нашої виконавчої влади. Я в даному випадку маю на увазі державні органи управління. Районна державна адміністрація, яка скрізь відзвітувала, що вони успішно розвивають тероборону, але це було красиво лише на папері. А в дійсності всі були розгублені, ніхто нічого не знав. Голова адміністрації в перший же день виїхала. Поліція, прокуратура зразу ж евакуювалися. Воєнком о 12-й годині дня 24-го лютого залишив місто, свій склад розпустивши. Тобто влада показала себе абсолютно не пристосованою до стресових ситуацій... Голова районної держадміністрації, яка написала згодом: «Не переживайте, зі мною все гаразд. Я займаюся постачанням продуктів і ліків в нашу громаду». Хоча ми знаємо, що насправді, вона палець о палець не вдарила для цього. Це була самоорганізація, на превеликий жаль. І Голова нашої громади також нічого не зробив, коли люди вимагали його діяти. Ще були відкриті ворота на Кривий Ріг, на Нікополь, де можна було завозити продукти харчування, медикаменти і решту. Влада не зробила ніяких дій, нічого. І якби не самоорганізація людей...

Коментар юриста до твердження

«Районна державна адміністрація, яка скрізь відзвітувала, що вони успішно розвивають тероборону, але це було красиво лише на папері»

Цей факт, за умови надання доказів та свідчень слідчим органам після звільнення окупованих територій може бути розцінене як службова недбалість посадових осіб, які розвивали територіальну оборону "тільки на папері". В залежності від наслідків карається штрафом/виправними роботами/обмеженням волі з заборону займати посади або позбавленням волі таких посадових осіб. (ст. 367 Кримінального Кодексу України)

Шкода також, що не були вчасно використані можливості забезпечити окуповані території необхідними ліками.

Треба було більш активно завозити ліки першої необхідності, поки була можливість, поки ще були коридори, і в нас були кошти. Єдина помилка, що більше треба було завозити життєво необхідних препаратів. Це ліки, які знижують тиск, це інсулін від цукрового діабету, це морфін, тому що є онкохворі...

Готовність бомбосховищ також добре виглядала лише на папері. В дійсності ситуація була набагато гіршою.

У нас бомбосховищ практично немає, підготовлених... Наші волонтери пройшлись по всіх точках, була інтерактивна карта, пройшлись повністю по всіх точках, де були позначені бомбосховища. І скорегували цю карту. Ми віддали всі ці данні, але ніхто ці данні не прийняв. Єдине, що десь за тиждень до вторгнення, пройшлись, зробили таку симуляцію бурної діяльності, надали наказ головам райрад, щоб вони перевірили. Ті зробили пару світлин і звітували, що у нас все добре. Хоча насправді, у нас і на зараз не все добре. І взагалі не добре.

**Коментар юриста до
твердження**

*«Готовність бомбосховищ
також добре виглядала лише
на папері»*

*Цей факт, за умови надання доказів та свідчень
слідчим органам після звільнення окупованих
територій може бути розцінене як службова недбалість
посадових осіб, які готували бомбосховища "тільки на
папері". В залежності від наслідків карається
штрафом/виправними роботами/обмеженням волі з
забороною займати посади або позбавленням волі
таких посадових осіб. (ст. 367 Кримінального Кодексу
України)*

Є і позитивні моменти, які відзначають представники органів місцевого самоврядування, наприклад: *«Вивезли цінні речі на безпечну територію. Це комп'ютери з базами даних. Особиста документація працівників»*. Але, на жаль, не вся необхідна документація була вивезена: *«Ті ж документи суворої звітності, які у нас там свідоцтва про закінчення навчання за різні роки. Вони ж залишились. Ми не могли їх вивезти. А по суті, треба було це зробити»*.

В більшості громад посадовці впорались із завданням забезпечення фінансування державних закладів, щоб працівники на окупованих територіях отримували заробітну плату. Прикра ситуація склалась у Генічеську, де в перші дні окупації вся міська рада та міський голова пішли у відставку, і фінансові питання не вирішувались взагалі. Дуже важливою умовою в налагодженні фінансування є виїзд на підконтрольну територію когось з посадовців із правом підпису: *«Що відбулося в Генічеську? Складно сказати. Чому ніхто с заступників не виїхав, да? Достатньо було б одного заступника, який би виїхав з правом підпису і весь би механізм роботи виконкому міської ради і структурних підрозділів, він би продовжував нормально функціонувати і люди б отримували зарплату, а не сиділи б з березня без копійки грошей»*.

Коментар юриста

*ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»
передбачає виключний перелік підстав для
дострокового припинення повноважень депутатів
місцевих рад та міських голів (зокрема ч. 1 ст. 78). Як
варіант, депутати могли певний час утримуватися від
участі в роботі ради до з'ясування всіх обставин.*

*Більше того, якщо депутати мали таку можливість,
вони навіть були зобов'язані виконувати свої обов'язки
(хоча б якийсь можливий час), щоб забезпечити
життєдіяльність громади згідно з "Планом
запровадження та забезпечення заходів здійснення
правового режиму воєнного стану (Розпорядження
КМУ № 181-р від 24.02.2022 р.)*

*Відтак, вчинок депутатів міської ради Генічеську, в
подальшому, може бути розцінений, як злочин.*

Волонтери дорікають місцевій владі втратою управління. Влада мала б використати свої інформаційні та організаційні можливості для кооперації з волонтерським рухом.

Гуманітарну місію на себе повинна була взяти місцева влада, починаючи від старостату, громад, закінчуючи ОДА і Облрадою. Повністю на себе, централізовано. Тому що у них всі списки, у них вся кількість населення, у них розуміння концентрації населених пунктів, розуміння логістичні, дані про пальне та інші ресурси. І в такому б разі все волонтерство заграло б зовсім іншими фарбами, якщо б влада на місцях або в адміністративних центрах хоч якось ворушила б булками в бік централізації волонтерської допомоги. Не монополізації, а саме централізації.

За словами волонтера, не вистачило й певної централізації збору даних про наявне населення для ефективної організації допомоги.

Коли почалась масова евакуація, і коли я вивозив людей, я їх майже не рахував, бо то збивався, то не знаєш, як рахувати. Я умовно порахував, що це десь приблизно за весь період вивіз більше 1200 людей. Це з області. Коли з Нововоронцовки почалась масова евакуація, коли ми вивозили, вивозили, вивозили, стало питання: а скільки людей залишилось в Нововоронцовці і навколишніх селах? Скільком людям потрібна допомога? Скільки нам треба продуктових наборів? Скільки нам треба засобів гігієни і всього іншого? І ми цієї цифри не могли знайти...

Залишились наші дві волонтерські групи. Бувало таке, що в один день приходять люди в один волонтерський центр отримують допомогу, а на наступний день пишуть мені, що ми бідні, голі й босі, тож привезіть нам. Я не знаю, вони отримували цю допомогу чи не отримували. І оце неможливість підрахувати... Ми ж не будемо ходити по вулицях під час обстрілу чи обдзвонювати, щоб зрозуміти, скільки людей залишилось. І оце нерозуміння – скільки потрібно реально допомоги, цей нюанс, або недолік, який не зробила місцева влада.

Отже важливо врахувати всі недоліки, про які йшлося в цьому розділі, але за великим чином більшість спеціалістів різних галузей, незважаючи на власну критику, робили все можливе, а іноді й неможливе, щоб допомогти людям в окупації вижити, щоб підтримати їх. За словами одного з наших інформантів: *«В тих умовах, що є, я думаю, що ми зробили все, що могли зробити. Можливо, ми повинні були виїхати всі разом, але на кого залишати український Херсон?»*.

КОНТАКТИ З ОКУПАНТАМИ

Більша частина інформантів з окупантами не контактувала. Інші мали такий досвід і розповіли про це під час інтерв'ю. **Такі контакти відбувались в наступних ситуаціях.**

- Під час перевірки документів на вулиці, на блокпостах. У деяких випадках окупанти поводитись стримано, в інших проявляли грубість, насилля.

Документи смотрели и багажник. Мне, по крайней мере, попадались вежливые российские военные, которые просто интересовались, что в багажнике и документами.

У людей выворачивают карманы, раздевают, смотрят татуировки. Что они там ищут – не понятно.

Були такі ситуації з патрулями неприємні, коли залежно від їх настрою, могли обличчям в підлогу, автоматами потикати. Я також раз попав в таку ситуацію.

- Коли російські військові шукали певних людей зі списків, які вони мали, тому опитували сусідів, просили відкрити підвали тощо.

Близко видела. Даже в дом, в котором находится наше предприятие, приходили оккупанты, заходили в соседний подъезд, разыскивали военнотружашаго бывшего.

Иногда были звычайно, заїжджали до окремих громадян з перевірками. Ми ніяк не могли вплинути на це. Бувало, що і вночі приїжджали до деяких.

- Дехто з інформантів мав прикрий досвід викрадення, тортур, допитів. Наприклад, один з журналістів був викрадений і провів у полоні більше тижня. Весь цей час тривали допити, побиття, моральний тиск, погрози тощо. Можливою, причиною затримання була участь в проукраїнських мітингах на початку березня. Потім за цю людину було сплачено викуп, що сприяло звільненню з полону. Або ось інша історія викрадення одного з посадовців, який випадково опинився на одному відео з учасниками проукраїнського мітингу:

До мене власне приїздили додому. Мене витягли в наручниках з квартири в тапках і шортах Це відео, видно, що бачили російські військові і приїхали до мене додому, звинувачуючи мене, що я тут організатор всього, всіх масових безпорядків і, що я організовую антиросійську діяльність, і що в мене є зброя, і що я її роздаю, готую партизанів і таке інше. Почали погрожувати. Було не дуже, не дуже приємно звычайно. І погрожували, погрожували і зуби вирвати, і пальці відрізати і таке інше. Пропонували співпрацювати. Я відмовився одразу. Сказали, що я собі підписав вирок, а потім відпустили. Тримали десь години мабуть три-чотири десь мене возили з собою по нашому містечку.

Коментар юриста

Після того, як Херсонщину буде звільнено, всі інформанти та інші громадяни, які були піддані насильству з боку окупаційної влади мають знайти сили вони і свідчити про все, що відбувалося слідчим органам. Тільки так можна буде скласти повну картину воєнних злочинів РФ задля відповідних судових позовів.

- Коли російськи військові користуються послугами (наприклад, перукарень) або щось купляють в магазинах, на ринках. Ось слова власниці перукарні в Херсоні:

Нету желания вообще с ними, их обслуживать, стричь. Но если человек придёт с автоматом, тут выбора уже не будет... Вроде бы, говорят, что за услуги рассчитывались.

- Коли російська окупаційна влада змушує підприємців реєструватися за російським законодавством. Підприємці зазначають, що ця реєстрація пов'язана з легітимізацією власності, нерухомості, а не зі сплатою податків, від яких підприємці начебто повністю звільнюються до кінця поточного року.

Они начинают просить регистрировать свою деятельность в их налоговой и работать. Если не регистрируешь, то могут забрать помещение. Такие слухи ходят. Некоторые регистрируют, чтобы продолжать работать и не лишиться своего предприятия. Они требуют зарегистрироваться и подать на

имущество, что это ваша собственность, предприятие. А если не подаётся документ, что оно принадлежит вам, его могут конфисковать.

- Коли окупанти звертаються до власників бізнесу з пропозицією поновити роботу, відкривати кафе, готелі, агенції тощо.

На возражение, что нету персонала, нет кому там стирать, убирать и так далее, посоветовали набрать персонал и запускаться. Про какие-то там репрессии в этом смысле я не слышал.

Звонили моему товарищу, у которого рекламное агентство, и интересовались, работает он или нет, интересовались, почему не работает. Он объяснил. В вежливой форме сказали, что: «Вы не переживайте, это безопасно. Если там есть возможность, то открывайтесь, работайте».

- Коли окупанти навідувались в заклади дошкільної, середньої та вищої освіти з метою організації навчального процесу за російськими програмами, або з іншою метою.

По школах ходили, запрошували на зустріч з окупаційною владою міста і там мова йшла про роботу подальшу за російськими програмами.

Вони приходили, говорили, щоб їх пустили там на дахи приміщень, гуртожитків і університету, щоб вони там щось встановили чи навпаки, розібрали якусь апаратуру, там зі зв'язком пов'язану.

- Контакти відбувались також через іншу професійну або волонтерську діяльність.

Після заяви Денисової, яка сказала, що діти ховаються десь в підвалі храму без води, їжі і засобів гігієни, що було взагалі повною маячнею. Це призвело до великого розголосу, і через два дні до нас прийшло ФСБ. Воно засняло, що все це не відповідає дійсності... Вони до нас прийшли і наказали вивести дітей.

За чотири місяці, вони до нас заїздили чотири чи п'ять разів. Взагалі, ми всі чотири ці місяці працювали під українськими прапорами по українському законодавству. Кожен раз, коли до нас приїздили представники російської адміністрації, цього військового комісаріату їхнього, кожен раз вони питали: «Чи у вас все в порядку? Чи вам щось потрібно?» і «Чи не хотіли б ви, щоб ми до вас сюди заїхали, так би мовити, цей порядок влаштували?». Кожного разу ми казали, що ми впораємо ситуацію самостійно, що у нас все в порядку. Люди особливо нічого не потребують. Кожного разу вони казали: «Добре». Уїжджали і все. Ми потім десь з місяць їх не бачили.

Когда заехал на свой склад, это где-то было через неделю, это где-то было в начале марта, они подошли ко мне, они меня спросили «чем я занимаюсь». Я нормально ответил «я занимаюсь кормами для животных». Предложил им даже попробовать, если они хотят.

- Траплялись і звернення до окупантів по вимушену допомогу, як, наприклад, у цій історії від представника самоврядування однієї з сільських громад:

За ці місяці, оскільки мисливці зовсім не виходили на полювання, у нас на краю громади розплодилися вовки і загризли декількох телят. То звичайно, що ми не могли сказати мисливцям: «Ідіть, вбийте вовків». Тому що почали б стріляти, їх там ще перестріляють військові російські. Тож ми повідомили російським воякам, що «якщо ви вже тут стоїте, то хоча б звичайно спробуйте

хоча б з цією проблемою розібратись, тому що ми з цим власне не можемо». Також були знайдені одного разу міни, які також власними силами ми не могли розмінувати, оскільки наше ДСНС сказало: «Ми цим не займаємось». От. В таких випадках, звичайно, що жодного вибору в нас не було.

Певні категорії людей майже не мають шансів уникнути контактів з окупантами. Це посадові особи, активісти громадських організацій, журналісти, керівна ланка закладів освіти тощо. Таких людей знаходять, «запрошують на співбесіди», намагаються схилити до співпраці.

Чим менше місто, чим менший населений пункт, тим більше на виду громадські діячі. До них зверталися, з ними проводили бесіди окупанти та колабораціоністи, намагалися навернути на свою сторону, але вони відмовлялися.

Певні види діяльності передбачають неминучі контакти з окупантами, як от волонтери, які займаються забезпеченням громадян продуктами харчування та іншими необхідними речами і кожного дня змушені проїжджати ворожі блок-пости. Наприклад, один з інформантів працював волонтером «Червоного хреста» і регулярно курсував через лінію фронту, доставляючи в окупацію продукти або виводячи з окупації людей.

РОЗУМІННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

Для всіх, хто залишається на окупованій території, постає питання: а чи не сприяють їхні дії окупаційному режиму, чи не містять вони ознак колабораціонізму. Бо люди змушені контактувати з ворожими військовими, брати харчі, якщо немає чого їсти, або вмикати російський мобільний зв'язок, щоб залишатись на зв'язку з рідними і отримувати новини. Де межа, за якою починається колаборація з окупантами? Наші інформанти спробувати розставити крапки над «і». Отже перерахуємо, чим, зі слів учасників інтерв'ю, насправді не є колабораціонізм.

НЕ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ:

- **Перебування на окупованій території** ще не робить з людей колаборантів. Люди можуть мати дуже вагомні причини і обставини так вчиняти, отже звинувачувати їх в зраді, лише тому, що вони лишились, неправильно.

Нас вже починають звинувачувати в тому, що ми тут колаборанти, що ми тут всі зрадники, тому що недостатньо активно захищаємо область, свій регіон, чи мало робимо.

Ми кожній людині сказали: «Ви самі приймаєте рішення». Є одна дівчина, яка переживала, тому що мама хотіла виїхати з села, а сестра не хотіла. Я кажу їй: «Відпустіть один одного. Ти відчуваєш, що ти можеш їхати — їдь. А вона хай повертається до себе в село. Можливо, вона зможе вижити в тих умовах». Тому це особисте, це настільки особисте... І я б це не прирівнювала ні до колаборації, співпраці з ворогом, ні до чогось іншого.

Коментар юриста

Життя наших громадян на окупованій території можна теоретично порівняти з викраденням людини. Тільки в даній ситуації "людину викрали разом з домівкою".

Чи можна звинувачувати жертву у скоєнні злочину над нею? Ні. Не можна.

- **Повернення з неокупованої території** тих, хто раніше виїхав. Вочевидь для цього є різні причини й обставини, найчастіше матеріальні: *«Для того, чтобы жить вдалеке от дома, надо, чтобы были средства для существования. А люди без работы. Они могут возвращаться домой, потому что здесь хотя бы свое жилье, за это не надо платить»*.
- **Контакти з окупантами** в умовах окупації є неминучими, навіть якщо намагатися їх уникати. Є блок-пости, патрулювання та перевірки документів. Є громадські місця, як от ринки або магазини, де окупанти також бувають. Скажімо, продавець, який продав окупанту продукти харчування, ще не є автоматично колаборантом. Отже такі контакти самі по собі ще не є ознакою колабораціонізму.

Те, кто остался, они в любом случае будут так или иначе вовлечены в деятельность нового порядка. И рано или поздно, они будут встроены в эту систему. Поэтому, таким образом, в ней окажутся все херсонцы. И поименовать всех херсонцев колаборантами было бы очень странно.

- **Виконання своєї роботи**, якщо це не порушує закони України. Вчителі, які працюють за українськими освітніми програмами, або підприємці, які забезпечують громаду необхідними товарами та послугами (але не підтримують армію агресора), або робітники комунальних підприємств, завдяки яким в місті ходить транспорт або вивозиться сміття. Без праці цих людей жити на окупованій території було б набагато складніше.

Якщо лікар працює в лікарні і надає медичну допомогу – це не колаборація. Якщо убирають мусор чи надають воду – це не колаборація... Ті, хто надають послуги – це не колаборанти. Це люди, які допомагають іншим людям.

Що стосується працівників комунальних підприємств, наприклад, слюсаря водоканалу, якщо він продовжує виконувати свою роботу і просто намагається якось вижити, він просто працює слюсарем в захопленому окупантами водоканалі.

Коментар юриста

За наявності такої можливості, посадові особи та працівники місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ та організацій обов'язково мають виконувати свої посадові обов'язки, визначені законодавством та Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану (Розпорядження КМУ № 181-р від 24.02.2022 р.).

А тому усі дії, направленні на забезпечення життєдіяльності громади мають виконуватись, якщо це безпечно для життя працівників.

- **Отримання допомоги від окупантів задля виживання**, Не можна засуджувати людей, які отримують від окупантів гуманітарну або грошову допомогу (йдеться про славнозвісні 10 російських тисяч), якщо тим людям нема на що жити, якщо це питання саме виживання.

У людей дуже багато хронічних хвороб, а зараз такі ціни, що ой-ой-ой. Тому, якщо це можливо по гуманітарці взяти навіть у кацапів, от я от це не засуджую. І я не засуджую, якщо людині реально нема їсти. Не кожен може вийти на проукраїнського волонтера, і дізнатись, де дають гуманітарку... Є люди, котрі соромляться, і вони ці пакети з «Єдиною Росією» кладуть в інший пакет, щоб не було видно.

Наші експерти зазначають, що ті люди, які, перебуваючи в окупації, продовжують працювати і отримувати зарплату з українського бюджету, не мають морального права користуватись допомогою, що надає окупаційна влада. Також засуджуються дії пенсіонерів, які, отримуючи українську пенсію, намагаються оформити іншу, російську, пенсію, і для цього погоджуються на оформлення російського паспорту. Такі вчинки мають ознаки зради державі Україна.

Коментар юриста

Отримання пенсіонером паспорту РФ задля отримання пенсії або іншої матеріальної допомоги від держави - окупанта, саме по собі, не може бути кваліфіковане, як державна зрада, оскільки це діяння не має складу злочину згідно зі ст.111 Кримінального кодексу України.

Для кваліфікації дій, як державна зрада, умовний пенсіонер в даній конкретній ситуації, має ще, крім отримання паспорту, виконати певні дії на шкоду державній безпеці України, мати прямий умисел на їх виконання і бажати цього. Тобто - співпрацювати з окупантами.

Отримати паспорт з метою отримувати додаткові гроші, щоби вижити в умовах окупації - це не державна зрада.

- **Використання засобів зв'язку, що надає окупант.** На окупованій території досить швидко зник мобільний зв'язок і інтернет від українських операторів. Отже люди не мали можливості з'єднатись з рідними, дізнатись новини, працювати онлайн. Тому повністю виправданим є використання засобів зв'язку, що надає окупаційна влада, це життєва необхідність. Зазначимо лише, що надважливими в такому разі стають питання засобів інформаційної безпеки, зокрема обмеження активності в соціальних мережах, вибір безпечних засобів комунікації, використання VPN тощо.

Наприклад, я читаю пости колег про те, що от хто бере сім-картки російські, ви зрадники... Але люди змушені, бо без мобільного зв'язку багато хто не виживе.

Засоби зв'язку повинні бути. Якщо немає українського, то треба користуватися тим, що є. Сьогоднішній світ без зв'язку – він глухий, німий і нездатний нічого робити.

Коментар юриста

Використання мобільного зв'язку держави - окупанта саме по собі не є державною зрадою.

- **Натуральний обмін**, якщо, наприклад, це допоможе, полегшить громадянам України перебування в окупації, вирішить певні проблеми.

Был дефицит дизельного топлива. Помните эти очереди, когда машины стояли сутками. Люди занимали очереди на заправках с двух часов ночи. А мои знакомые обменивали мясо на соляру. Они предлагали оккупантам мясо, а взамен получали соляру. А русские соляру продавали охотно. Соляра у них нормальная, та, на которой шла у них техника. А людям надо на земле работать, надо управлять трактора. Природа не ждет, погода не ждет.

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ:

Колабораціонізм, за словами наших інформантів, визначається, по-перше, чинними українськими законами, а по-друге існує громадський осуд за певні дії, які формально можуть і не бути порушенням законодавства, але сприймаються як прояви зради.

Наприклад, в телеграм-каналах поширюються списки колаборантів. І опинитися в цьому списку, то є проявом саме громадського осуду. Через те, що потрапляння в такий список може ґрунтуватися на неповній або неперевіреній інформації та спиратися на емоційні реакції активістів, що складають ці списки, трапляються помилки та несправедливі або сумнівні звинувачення, і такі випадки непоодинокі.

Ця народна творчість розходитьса дуже часто з нормами закону. Розумієте, людей можна засуджувати, якщо вони дають навіть якісь позитивні оцінки тому, що робиться окупаційною владою: «Добре, що вони там налагоджують мобільний зв'язок зараз, щоб люди користувались». За це, в принципі, одного нашого відомого діяча і включили в список колаборантів.

Є (не будемо називати прізвище) відомий громадський діяч. Він є членом громадської ради одного з телеканалів, який залишився в Херсоні офіційно працювати, робив певні стріми. Він знімав, у тому числі, і дії окупаційної влади, але не надавав їм оцінки. В принципі, на мою особисту точку зору, вони не підпадають під дії закону, але його звинуватила громадськість.

Коментар юриста

Такі дії дійсно не підпадають під дію статті про колабораційну діяльність або інші статті ККУ. Якби він під сам зйомки закликав підтримувати дії окупаційної влади - тоді так.

Наразі це просто зйомка хроніки подій. На мій погляд будь яке таке відео навпаки буде доказом в скарбничку формування судових позовів проти окупантів.

Отже, як наголошує більшість експертів, підґрунтям для визначення дій громадян як колабораціонізму має бути виключно закони України, відповідні слідчі дії та відповідне рішення суду.

Нагадаємо, що в Україні від 14 березня набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» Згідно з законом, за провадження господарської діяльності у

взаємодії з представниками держави-агресора введено кримінальне покарання від штрафу до 170 тисяч гривень до позбавлення волі строком до 5 років.

В цьому законі визначено поняття «**колабораціонізм**». З поміж іншого колабораціонізмом є дії, що спрямовані на публічне заперечення громадянином України збройної агресії проти держави, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики цим громадянином, зокрема до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями.

5 серпня 2022 року Кабінет міністрів України схвалив напрацьовані Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій законопроекти, які спрямовані на уточнення питань кримінальної відповідальності за колабораціонізм. Згідно з діючими положеннями ККУ, за провадження господарської діяльності у взаємодії з представниками держави-агресора введено кримінальне покарання від штрафу до 170 тисяч гривень до позбавлення волі строком до 5 років. Однак формально під кримінальну відповідальність могли підпадати люди, які жодним чином не шкодять Україні, а вимушені працювати, щоб прогудувати власні родини та підтримувати життєдіяльність своєї громади: наприклад, лікувати хворих або забезпечувати роботу об'єктів критичної інфраструктури.¹

Схвалені законопроекти подано на розгляд Верховної Ради.

Коментар юриста

1) Проект Закону про внесення змін до статті ККУ про колабораційну діяльність

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39302>

2) Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40204>

Насправді більш важливо що саме в цьому законі буде написано, коли він буде прийнятий. Станом на 1 листопада 2022 року в ньому дійсно зазначено багато видів діяльності місцевої влади та бізнесу щодо забезпечення життя громади, які не будуть вважатися колабораційною діяльністю.

Однак, станом на 1 листопада 2022 ніяких зрушень щодо прийняття цього законопроекту починаючи з 10 серпня немає. Він досі на першій стадії - опрацювання в профільному комітеті. До його прийняття в сесійній залі ще дуже далеко, якщо не буде певної політичної волі рухати його швидше.

¹ <https://minre.gov.ua/news/uryad-pidtrymav-zakonodavchi-iniciatyvy-minreintegraciyi-po-kolaborantah>

Саме на аспекти, що містяться в українському законодавстві, звертали увагу інформанти, коментуючи своє розуміння колабораціонізму, зокрема це:

- **Співпраця з окупантами**, обслуговування інтересів загарбників. Насамперед це свідомі дії за власним бажанням людей, які чекали Росію, людей з відповідними проросійськими переконаннями.

Це бажання співпрацювати з загарбниками. Тобто, це можна сказати, знаєте, такі самі загарбники, тільки внутрішні, які сиділи тут тихенько і чекали. Свідомо прийняте рішення співпрацювати з ворогом і діяти на його користь.

Коментар юриста

Щодо цього введено окрему статтю в Кримінальний кодекс - ст.111(2) Пособництво державі - агресору.

Пряма співпраця з окупантами по встановленню російської влади. Усі, хто зараз працюють в державній адміністрації окупаційної влади, – колаборанти.

Коментар юриста

Це вірно. Згідно з частинами 2 та 5 ст. 111(1) ККУ

Експерти зазначають, що *«межа між колабораціонізмом та не колабораціонізмом проходить по лінії можливості ухвалювати адміністративно-управлінські рішення»*. Помітно, що керівники або їхні заступники, що залишилися на окупованій території, намагаються уникнути схвалювати рішення, ставити свої підписи у платіжних документах тощо. Бо кожен такий вчинок може мати юридичні наслідки.

Коментар юриста

Слід трохи уточнити щодо межі.

Стаття ККУ про колабораційну діяльність за своєю суттю і справді більше описує відповідальність за співпрацю з ворогом саме в площині державно - політичного управління або фінансування ворога. Однак, для тих, хто не займає ніяких адміністративно - управлінських посад і не фінансує ворога, але співпрацює іншим чином, існує стаття 111(2) - пособництво державі - агресору.

- **Зрада присязі**, і це не лише військові або працівники поліції, рятувальних служб тощо, але й будь-які держслужбовці, посадові особи.

Той, хто зрадив присязі, той є колаборант. Працівники держадміністрацій, працівники місцевого самоврядування, інші посадові особи.

Вони склали присягу, в якій все прописано. Ті ж мери, депутати, директори комунальних підприємств, голови громад, чиновники будь-якого рівня, наприклад, головний спеціаліст якогось відділу сільської ради тощо. Будь-яка співпраця з ворогом є колабораціонізмом.

Коментар юриста

Важливо розуміти, що це все так, але за умови, якщо вони співпрацюють з ворогом, а не просто намагаються в нових умовах виконувати свою роботу для життєдіяльності громади в окупації. Оскільки План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану (Розпорядження КМУ № 181-р від 24.02.2022 р.) ніхто не відміняв.

- **Фінансування окупаційної влади, військових країни-агресора** або підприємцями, або керівництвом комерційних підприємств, які поповнюють бюджет окупаційної влади, платять відповідні внески тощо.

Бизнес, который напрямую или опосредованно финансирует какие-то структуры, связанные с новой властью.

Але в цьому контексті постає складне питання, чи є колаборантом підприємець, який зареєструвався за російськими законами, щоб продовжити працювати, приносити користь громаді. Або, намагаючись вибудувати бізнес-процеси в нових умовах, змінив постачальників на тих, що зараз доступні, наприклад, переорієнтувавшись на Крим. Бізнес, кажуть наші експерти від бізнесу, працює за правилами, які він не створює. Перед підприємцем стоїть вибір – пристосуватись до правил або закрити підприємство. І питання не завжди лише в урахуванні збитків. Але і в людях, про яких це підприємство піклується, і в соціальній користі цієї справи тощо. Ці дилеми також повинні знайти своє відображення в українському законодавстві щодо колаборації з окупантами.

- **Свідома участь в ворожій пропаганді та агітації** за «русский мир». Загальновідомо, що війна відбувається не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі, який також однозначно поділений на «свій» та ворожий. Сприяння ворогу на інформаційному фронті робить багато шкоди, і це безумовно є колабораціонізмом.

Змусити можна будь-кого, сім'єю пригрозити, тортурями... Але коли людина збирає колектив і каже, що «Россия пришла навсегда, что будет лучше, что наконец-то Украины здесь нет» – це вже чиста колаборація.

Коментар юриста

Згідно примітки в ст.111(1) не будь-яка промова щодо підтримки окупаційної влади вважається колабораційною діяльністю, а тільки та, яка розповсюджується на необмежене коло осіб, тобто в інтернеті чи через ЗМІ. Тому, наразі, цей факт (якщо, звісно, за ним не послідувала пряма співпраця (пособництво) з ворогом) - це просто думка людини.

Есть у нас очень популярные пророссийские блогеры, которые совершенно нормально существовали в довоенный период, и вот сейчас они надели, так сказать, на себя российский триколор, и там в сети продвигают все это... Поп из Голы Пристани, который с первых дней начал раздавать гуманитарку, продвигать российские нарративы, получил российский паспорт. 9 мая он был с российскими флагами на территории мемориала вместе с оккупантами, провозглашал их лозунги...

Коментар юриста

Відповідно до ч.1 ст.111(1) це є колабораційною діяльністю

Сприяти ворожій пропаганді можуть і журналісти або блогери, навіть ті, що вважають себе «поза політикою». Експерти, які самі є журналістами, вважають, що залишатись нейтральним журналістом, публікуючись в ЗМІ на окупованій території, і не перетнути межу, не стати колаборантом неможливо.

Вони ж допомагають розповсюджувати пропагандистські якісь матеріали, навіть цілком такі невинні, там, «всё хорошо прекрасная маркиза», «цветы поливают», щось там прокоментував там окупаційний глава... Вони ж не називають їх окупаційними головами, вони їх представляють повноправними, легітимними представниками влади. Це все і є колабораціонізм.

- **Перехід в російське правове поле.** Для освітян, вчителів шкіл це викладання за російськими навчальними програмами. Для бізнесменів це отримання російських ліцензій на підприємницьку діяльність, сплата податків в бюджет окупаційної влади або країни-агресора. Це також перереєстрація комунальних підприємств тощо.
- **Отримання російського паспорта** – це чіткий маркер зради Україні. Безумовно це свідомий вчинок або людини, яка має відповідні переконання, або того, хто розраховує на певні привілеї та покращення свого життя, тобто робить це з меркантильних причин. Більшість тих, хто отримав паспорти держави-агресора, – це пенсіонери, які спокусились на російські пенсії та обіцянки кращого життя.

Коментар юриста

Тут треба бути обережнішими з судженнями.

Тільки цей факт (отримання паспорта заради отримання пенсії) не може бути чітким маркером державної зради.

Як вже зазначалось, для кваліфікації такого діяння як державна зрада, в тих, хто отримав російський паспорт, мають бути ще активні дії, які шкодять державі Україна та пряма співпраця з ворогом.

Пенсіонери - це найменш фінансово захищена верства населення в Україні, тому "меркантильні причини" мають місце бути в даній ситуації.

Для того, щоб зраджувати державу Україна не обов'язково мати російський паспорт.

Оцінку даному факту мають давати слідчі органи в сукупності з іншими діями таких осіб.

Изменение или попытка дополнить украинское гражданство гражданством страны-агрессора – это коллаборация, это недопустимо. Такие люди должны быть потом выявлены и лишены украинского гражданства. Они более не должны голосовать и участвовать в избирательной жизни страны.

Коментар юриста

Таких наслідків чекати не слід. Оскільки в даному випадку набуття громадянства країни - окупанта відбувалось в умовах окупації. І добровільність такого набуття під великим питанням.

В ст.25 Конституції України а також в ст.2 ЗУ "Про громадянство України" чітко зазначено, що громадянин України не може бути позбавлений українського громадянства.

Згідно ч.1 ст.19 "Про громадянство України" добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави є лише підставою для втрати громадянства. Тобто, отримання громадянства іншої держави не означає автоматичну втрату громадянства України. Загального механізму втрати громадянства не існує. Тому, по факту, у дуже багатьох громадян України існує ще громадянство(а) інших країн.

Прямі наслідки у вигляді припинення повноважень у випадку отримання громадянства іншої країни прописані в Конституції України тільки щодо суддів, судів загальної юрисдикції та суддів Конституційного суду. Однак, знову ж таки, про наявність іншого громадянства судді ще потрібно довідатись в законний спосіб.

Право голосу всіх дієздатних громадян країни - це основа основ демократії. Це право закріплене ст.70 Конституції України. І допоки в ст.1 Конституції України буде зазначено, що Україна - демократична держава, голосувати будуть мати право всі громадяни, подобається це нам, чи ні.

- **Отримання допомоги від окупантів** тими, хто отримує українську заробітну плату, інші виплати, та не відчуває життєвої необхідності взяти ті харчі або гроші. Такі вчинки навряд чи потрапляють під дію українського законодавства, але безумовно мають засуджуватись.

Усі люди, хто отримує зарплату від України і йде на співпрацю з окупантами, – це колаборанти.

Є люди, котрі як на роботу ходять за тією гуманітаркою, ходять кожен день. От цих я засуджую. Тих, хто продає цю гуманітарку на ринку, засуджую... Тому що ви її взяли не для того, що ви голодні, а тому що шара.

Коментар юриста

Це не є порушенням з точки зору закону України. Забезпечити себе (а може і не тільки себе) матеріально в окупації в законний спосіб - це право кожної людини.

Таке покарання, як громадський осуд, на сьогоднішній день відсутнє в законодавстві України. І це дуже добре, оскільки наявність його в законодавстві харакретизує державу, як тоталітарну, а не демократичну. Останні раз громадський осуд як покарання був зазначений в Кримінальному кодексі Української РСР.

Відтак, так званий "громадський осуд" не має в жодному разі підміняти собою чинне законодавство України.

Що, на думку інформантів, сприяє поширенню колабораціонізму? Як головні фактори можна відокремити такі:

- 1) Бідність, безробіття, зубожіння, бо *«голодну людину ламати набагато легше»*.

- 2) Фізичне та психологічне насильство, страх перед затриманнями, викраденнями та катуваннями, шантажування родиною, дітьми: *«вони не питають, вони змушують співпрацювати і досить радикальними методами».*
- 3) Поширення дезінформації, пропаганди: *«завозиться своя інформація, і коли людина довгий час чує одне й те саме, то вона починає в це вірити».*
- 4) Соціальні ліфти для «унижених и оскорбленных», привабливі перспективи кар'єри або збагачення для людей без відповідної фахової підготовки, рівня освіти, хисту.

Факторами, що стримують поширеність колабораціонізму, насамперед є такі:

- 1) Отримання заробітної плати та соціальних виплат від України та матеріальна підтримка, що надають українські волонтери: *«Виплата грошей на окупованих територіях – це дуже важливо, це питання безпекове. Треба робити все, щоб люди отримували зарплату», «Це дуже піднімає віру в Україну».*
- 2) Доступність джерел правдивої та об'єктивної інформації.
- 3) Близькість фронту, успіхи ЗСУ: *«Поскольку украинская артиллерия проводит их каждый день, там никаких выжиданий нет. Они просто боятся».*

ПОШИРЕНІСТЬ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

Інформантам було запропоновано дати власну оцінку поширеності колабораціонізму в Херсонській області. Підсумуємо ці оцінки.

Так, є відомі випадки відкритого колабораціонізму – *«активні колаборанти, які свідомо вибрали свою позицію, які готувалися для того, щоб прийшла Росія».* Це й призначені гауляйтери, зрадники, які отримали посади в окупаційній адміністрації, призначенці на посади директорів ринків, нові керівники деяких комунальних підприємств, деяких закладів освіти тощо. Проте, скажімо, жоден з міських голів не заявив публічно про свою співпрацю, хоча й є підозри щодо прихованої співпраці в певних випадках. Отже в цілому керівна ланка області великою мірою залишилась проукраїнською і це, зауважують інформанти, суттєво вплинуло на настрої населення.

«Куда поп, туда и приход». Може хтось і хотів би перейти на іншу сторону, але думає: якщо керівник не переходить, то навіщо воно мені?»

Тих, хто відкрито почав співпрацювати з окупантами, виявилось небагато. Очевидно, що «нова влада» відчуває величезний кадровий голод майже в усіх галузях і передусім на керівних посадах.

У них большие кадровые проблемы. Те люди, которые назначены оккупантами в местные органы власти, они не профессионалы. Это вообще случайные люди.

На ключові посади йдуть люди без відповідної освіти. Це маркер того, що у росіян зараз дуже велика потреба в спеціалістах. Люди не йдуть до них на співпрацю. Спеціалістів вони знайти не можуть.

Важко їм з кадровою політикою, важко знайти людей, які б співпрацювали з ними... бо співпрацювати з ними можуть або відверті покидьки, або дуже зламані люди. Іншого я не бачу шляху.

Припускаємо, що велика кількість фахівців, на яких окупанти тиснули та змушували співпрацювати, після цих співбесід, викрадень, допитів повиїжджали до вільної частини України. Отже цим можна пояснити невелику кількість тих, хто погодився співпрацювати.

Надихають приклади відмови від співпраці фахівців різних галузей, які залишаються на окупованій території.

Працівників пожежної безпеки, надзвичайників наших змушували писати заяви на роботу в МЧС Росії. Вони не погодилися, сказали, ми уходимо. Хоча їм пропонували хорошу заробітну плату і підйомні сто тисяч рублів як разову виплату, тощо.... Росіяни закрили всі станції надання допомоги надзвичайників у Бериславі, Каховці, Новій Каховці. Але після того, як наші війська вдарили по Каховській базі і загорілися склади, окупанти визвали пожежників, але нікого не було. Після цього росіяни приїхали і повернули ключі представникам ДСНС і вони почали працювати.

Від співпраці із загарбницькою владою відмовилась абсолютна більшість освітян. Працівники закладів вищої освіти, і закладів середньої освіти продовжують працювати онлайн, дистанційно за українськими навчальними програмами: *«преобладающее большинство не хотят идти в русскую школу, по русской программе обучать детей»*. Через відмову персоналу співпрацювати з окупантами майже скрізь не працюють дошкільні заклади: *«из всех херсонских садиков только один садик согласился на сотрудничество»*. Відомі випадки, коли педагогічні колективи масово звільнялись після спроб схилити їх до співпраці, наприклад, *«90% викладачів педагогічного училища відмовилися співпрацювати з окупантами і відмовилися працювати в педагогічному училищі»*. Окупаційна влада не змогла зібрати навіть духовий оркестр з працівників та учнів музикальних шкіл.

Багато хто з працівників медичних закладів звільнилися, тільки щоб не писати заяви про співпрацю. *«Главному лікарю лікарні три рази в жорсткій формі пропонувалось писати заяву. Він відмовився і пішов у відпустку. Решта працівників, медсестри відмовилися писати заяви і працюють, надають допомогу людям»*.

Співпрацювати росіяни пропонували і фермерам на умовах 70% врожаю – окупантам, 30% – собі. Також пропонували забезпечити можливість вивозити сільськогосподарську продукцію до Криму. *«Але фермери, більшість фермерів відмовилися співпрацювати з окупантами»*.

Майже повністю зупинилися промислові підприємства. За словами очевидців, на базі заводів, наприклад, на Бериславському машинобудівному заводі лише ремонтується ворожа техніка. Проте *«ніхто із місцевих на заводі не працює, тільки росіяни»*.

До нової окупаційної поліції беруть відвертих зрадників, будь-кого за умови, що вони здадуть окупантам когось з проукраїнські налаштованих громадян. Таких виявилось небагато, отже в області питаннями правопорядку займаються переважно поліціанти, яких завезли з ОРДЛО.

Звісно колаборанти в Херсонській області є, але як в цілому серед всього населення, так і в окремих галузях ми бачимо, що це явище не має масових проявів. Безумовно, кажуть інформанти, в Херсонській області існує певний прошарок проросійські налаштованих громадян: *«ми їх зараз називаєм, «чекуни», які чекали там російську владу»*. Яскравим маркером проросійськості є отримання російського паспорту, але таких відносно небагато, що визнають і самі окупанти.

Отже можна підсумувати, що рівень колабораціонізму доволі низький, значно менший, ніж очікуваний від «російськомовного» півдня України.

Є такі люди, на жаль, але не багато.

Бывает, что на улице слышишь, что кто-то поддерживает оккупационную власть, но таких очень мало.

З подій, які відбувалися в 2014 році, і події, які відбувалися в березні 2022, коли була тут вже влада російська, бачимо, що критичної маси колаборантів в місті немає.

У нас тут люди больше за Украину... Херсон, больше вот всё-таки за Украину, большинство людей против России.

Так, кількість колаборантів досить невелика, і з цим погоджуються майже всі інформанти. Але неможна ігнорувати досить значний за обсягом прошарок населення, котрому в цілому байдуже, чия буде влада. Який опікується лише власним добробутом: *«им лишь бы была наполнена миска – их заведут в хлев, дадут миску, и их всё устроит»*. Це умовне «болото» становить за обережними кількісними оцінками десь 20% тих, хто залишився. Це ті люди, які з чистим сумлінням беруть від окупантів гуманітарну допомогу, не тому що мають виживати, а тому що просто дають – бажання *«дармовщини»*.

В основном, це пенсіонери, які, на превеликий жаль, оправдують себе тим, що «ми заробили пенсію, якщо не може нам Україна виплачувати, то нехай виплачує Росія». А також «люмпен-пролетаріат», який біжить за допомогою, за тими подачками, які росіяни кульками ввозять.

Серед людей з таким ставленням і з'являються зрадники. Це основна соціальна база колабораціонізму. Головним чином це ті, ко кого розраховують окупанти, в проведенні фейкових референдумів щодо приєднання до РФ.

На рівень колабораціонізму або динаміку кількості колаборантів впливає загальний настрій. Скажімо на лівобережній Херсонщині, за оцінками інформантів, колаборантів порівняно більше, ніж на правому березі, тому що там присутність росіян сприймається як те, що триватиме досить довго. І звісно настрої дуже залежать від подій на фронті. Успіхи ЗСУ дають надію тим, хто майже опустив руки і був готовий прийняти окупацію як нову реальність, а також стримують тих, хто дещо коливається в бік окупантів, або з практичних міркувань вибирає, на якому боці бути. Також настрої колаборантам псують повідомлення про долю зрадників на звільнених українських територіях.

У підсумку можна сказати, що перспективи з колаборацією в Херсонській області інформанти оцінюють як дуже слабкі. Колаборація з окупантами не набула масового характеру. Майже скрізь окупанти відчують кадровий голод. Населення Херсонської області чекає визволення. А тим, хто зневірився в поверненні української влади на Херсонщину, радять покинути країну, яка їм виявилась не до вподоби. А колаборанти та зрадники звісно мають постати перед судом.

В Херсоні я відчуваю такий шалений супротив. Я не знаю чи якесь ще місто чинить такий супротив, як наше місто. Херсон намагається довести, що це Україна. І звісно, що коли нагнали багато техніки, людей ламають і фізично, і психологічно... Але все одно Херсон чинить такий супротив і активний, і пасивний. Спочатку був активний, такий, як мітинги і все інше. Потім почався більш пасивний, але все одно, він є. І навіть те, що майже половина населення виїхала, це теж супротив. Це говорить про те, що ми їх не чекали. Бо якби я їх чекала, то зустрічала б з квітами. А так, я кажу: «Ні, я не хочу жити в Росії». Тому, навіть таки тихий супротив, я вважаю супротивом.

МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ В РАЗІ ОКУПАЦІЇ

Інформанти дали загальні поради, як люди, що опинились в окупації, мають вчинити: як зберегти своє життя і життя своїх рідних, чи продовжувати свою робочу та громадську діяльність тощо. Зауважимо, що універсальних порад немає. Оптимальні дії залежать від багатьох факторів і життєвих обставин, тому рішення кожен має прийняти самостійно.

Найголовніше рішення – евакуюватись на підконтрольну українській владі територію чи залишитись в окупації. Більшість інформантів радять виїжджати, якщо така можливість існує: *«Я б радив тільки одне – виїжджати!»*.

Таке рішення має більшу вагу для відомих осіб, посадових осіб, громадських активістів, представників силових структур та військових, зокрема і колишніх, для певних вузьких спеціалістів, до яких може виникнути зацікавленість з боку окупантів.

Не можна, будучи людиною з якимось статусом, залишатися як би «не при делах». Або до тебе все рівно прийдуть, або тобі прийдеться якось проявляти якусь лояльність і якусь, скажем так, комунікацію.

Ще напередодні 24 лютого 2022 року посадові особи мали інструктаж з боку військових, що робити в разі окупації. Але на практиці вибору дій дуже швидко майже не лишилось.

Нам було запропоновано три варіанти наших дій у випадку вторгнення. Перший – це ховатися у бомбосховищах. Другий – іти допомагати військовим угрупованням. Третій – тікати за 200-300 кілометрів від зони проведення бойових дій, не заважаючи військовим, які будуть їхати на зустріч. Все. Але з усього всього, що нам сказали, ми власне могли лише сховатись у бомбосховищі. Тому що вторгнення було миттєвим. І власне у всієї громади було часу на евакуацію десь приблизно півтори-дві години.

Отже, якщо вирішили евакуюватись, то робити це треба за лічені години від часу, коли з'явилась інформація про можливу окупацію.

Якщо ви вирішили евакуюватись, до цього треба бути готовим. Не варто розраховувати на організовану евакуацію. Для налагодження цього процесу потрібен час і рішення досить складних логістичних питань. Якщо ситуація на фронті змінюватиметься швидко, на це скоріше за все не буде часу. Отже в екстремальних умовах, коли діяти треба миттєво, розраховувати можна лише на себе. І до цього треба підготуватися.

Я наприклад, не маю особистого автомобіля, я ніколи і не потребував його. А оця особиста мобільність, вона дуже є вирішальною і важливою в таких умовах, в яких ми опинилися.

Треба розуміти, що евакуація докорінно змінить умови вашого життя. І до цих змін ви маєте бути морально готовим. На новому місті треба облаштувати побут, знайти нові джерела доходу (якщо з переїздом втрачено місце роботи) тощо. Збережене життя і свобода того варті. Але в дійсності нерідкими були ситуації, коли люди повертались з евакуації на окуповані території, тому що не могли влаштуватись, знайти роботу, не мали на що жити.

Є приклади, коли люди виїхали і через місяць, може півтора, повертаються назад. Не можуть себе знайти на тих місцях, куди вони виїхали. А людина повинна працювати. Людина повинна встати з ранку і знати, що робити. Вони вважають, що все ж таки в рідному місті завжди знайдеться робота. І у власній домівці жити краще, ніж там, де ти виїхав і є біженцем. Це статус, який не гідний людини.

Отже, що робити, якщо ви готові евакуюватись? По-перше, заплануйте свої дії заздалегідь.

По-друге, підготуйте все необхідне для швидкої евакуації. Якщо ви плануєте скористатися власним автомобілем, він має бути повністю технічно готовим.

І я почав готувати себе, родину до цього. В чому це виражалось? В тому, що, ну, поперше, в машині повністю заповнили бак газу, бак бензину. Просто щоб воно було, бо я розумів, що в певний момент, коли може статися нагода слухна виїхати, просто не буде на чому. Я там заховав, зняв акумулятор з машини, бо тоді ще було дуже холодно, я розумів, що нікуди не буду виїжджати, просто, щоб акумулятор не сів.

Тривожну валізку також треба зібрати заздалегідь. Там мають бути документи, гроші, усе необхідне для власної гігієни, аптечка з універсальним набором ліків, а також особливі ліки, якщо такі потрібні, продукти харчування і вода на певний час, мінімальний запас необхідного одягу, теплі речі тощо.

Якщо разом з вами виїжджатимуть домашні тварини, підготуйте все необхідне й для цього – контейнери для перенесення тварин та певний запас корму.

Може виникнути ситуація, коли вам треба залишитись через свою діяльність. Такий вибір серед наших інформантів робили деякі депутати, журналісти, підприємці. Або можуть бути власні причини залишитись на окупованій території (часто це догляд за літніми людьми або тяжкохворими, які не можуть виїхати). У такому разі інформанти радять евакуювати принаймні інших членів своєї родини, передусім дітей. Тим, хто залишився зможуть набагато краще впоратись зі складнощами окупації, коли знають, що їхні рідні у безпеці.

Якщо ви залишаєтесь на окупованій території.

- Зробіть запаси води, продуктів харчування, необхідних ліків, товарів особової гігієни та першої необхідності (сірників, серветок, мила тощо). Це дозволить вам залишатись в укритті певний час, принаймні під час активних бойових дій, і взагалі менше пересуватись вулицями окупованого міста. Треба передбачати, що харчі та товари першої необхідності в перші дні окупації матимуть шалений попит, через що з'явиться певний дефіцит цих товарів, зростуть ціни: *«Запаси харчів у нас були, запаси там якихось предметів для життя у нас були. Тобто, на якийсь період, навіть може на півроку, нам би цього всього вистачило».*
- Якщо є кошти на банківських картках, зніміть за можливості більше готівки. Банкомати та термінали можуть не працювати, отже картками можливості скористатись може не бути: *«Треба підготуватися. Зняти більше грошей, щоб було більше готівки».*
- Заздалегідь з'ясуйте, де поблизу від місця, де ви мешкаєте, є укриття. Найкраще, якщо є облаштовані бомбосховища. Якщо такого немає, варто подбати про облаштування найближчого підвалу.
- Зберігайте свої нерви, особливо якщо по колу перевіряєте новини і через це відчуваєте себе пригнічено, у стресі: *«Не читайте одну і ту ж інформацію, виберіть декілька першоджерел. Тому що інформація повторюється, і ви накручуєте себе. Треба в першу чергу зберегти своє психологічне здоров'я. Це важливо».* У цьому стані краще зайнятися рутинними справами, зайняти руки чимось звичайним: *«Коли ви починаєте чесатися від нервів, відкидайте той телефон, займіться чимось. Жити треба, все одно жити. Незважаючи на те, що ми в гетто, в окупації, треба чимось займатися. Якщо ви про щось мріяли, опанувати щось нове – опануйте. Читайте книжки, ось ми зараз обмінюємось з друзями книжками».*

- Інформанти розповідали, про доволі поширені випадки ізоляції в умовах окупації. Тож намагайтеся не залишатися самотнім.

Хтось досі боїться вийти з дому. Я знаю таких, розумієте. І я знаю таких, хто зараз такий закритися в свою бульбашку, сидить вдома, читає новини, п'є заспокійливі.

- Але, з іншого боку, варто переглянути коло спілкування, суттєво звузити це коло, залишити лише перевірені контакти та ігнорувати всі інші. Для людей з певним соціальним статусом краще взагалі «зникнути», «залягти на дно».

Переїхати на іншу квартиру, відключити телефони і ні з ким не комунікувати. Як зробив, наприклад, знайомий освітянин. Ніхто не знає де він.

- Втім багато хто відчуває через це брак спілкування. Намагайтеся користуватися будь-якою можливістю спілкуватися, не замикайтеся в собі.

Дуже важко нам було через відсутність спілкування, це було найважче для нас в окупації. Тому ми почали намагатися постійно з кимось розмовляти, запрошувати в гості... Звісно, це мають бути перевірені люди, звісно, там мають бути якісь певні міри перестороги, щоб там нічого зайвого не сказати. Це дуже важливо було тоді. Я постійно згадую про це і кажу зараз, що, на мою думку, зараз важливо для тих, хто залишається там в окупації, – це спілкування.

- Інформанти радять намагатися в цих складних умовах підтримувати один одного – і психологічно («*Ми збираємось раз на тиждень в одному місці, п'ємо каву, спілкуємося, щось обговорюємо, і це також момент психологічної підтримки*»), і матеріально, якщо вам відомо, що поруч є ті, хто цього потребує («*жителі під'ездов, из тех, кто остался, помогают пожилым, беспомощным... сходит в магазин купить продукты*»).

- Не втрачайте надію і чекайте визволення від окупантів, але треба заздалегідь подбати про безпечне та облаштоване місце, в якому можна переховуватись під час бойових дій безпосередньо на вулицях вашого населеного пункту: «*Чекайте на ЗСУ! Вони прийдуть, вони ідуть! Але підготуйтеся. Ви повинні бути все одно готові до того, що нам треба буде сидіти в підвалах. Отже там повинна бути їжа, вода...*».

Наші інформанти дали окремі **поради людям певних професій**, що залишились на окупованій території. Зокрема представники місцевої влади, депутати в умовах окупації мають піклуватися про потреби жителів громади та безпекові питання:

Продовжувати займатися своєю справою. І виконувати ті обов'язки, які визначені законодавством України. Не більше, не менше. Місцева влада не має організовувати, якийсь військовий спротив, «коктейлі молотова», зброю... Завдання місцевої влади – зробити так, щоб люди не вмирили з голоду, і щоб був порядок елементарний без мародерства на цій території. Це оптимальні справи, які може виконати місцеве самоврядування. У військових є свої задачі, у місцевого самоврядування – свої.

Працівники освіти на окупованій території відчувають тиск з боку окупаційної влади, яка змушує заклади освіти працювати, але за російськими навчальними програмами, що безперечно є неприйнятним. Проте освітяни можуть продовжувати працювати за українськими освітніми програмами онлайн, тобто дистанційно за умови наявності достатньо якісного інтернет-зв'язку.

Ми можемо продовжувати здійснювати освітній процес дистанційно. Стосовно можливості організації освітнього процесу: потрібен інтернет, зв'язок з дітками. І звісно заробітна плата потрібна, бо потрібно якось жити. Тобто заробітна плата і якісний Інтернет – це запорука того, що незалежно від того, як буде діяти окупаційна влада, педагоги в школах та у дитячих садках зможуть працювати і далі.

Журналісти на окупованій території також можуть працювати онлайн, але за умови певних безпекових заходів.

Якщо ти, журналіст потрапив в гарячу точку, то звичайно, збереження життя – це твоя основна задача, а вже потім задоволення інформаційних потреб глядачів, слухачів, читачів. Мене взагалі дуже вразили стандарти роботи західних журналістів щодо безпеки. Коли ми почали співпрацювати з медіа, ми відразу почали з умов моєї участі – ніде моє прізвище не вказувалося, навіть ім'я моє не вказувалося (якийсь там був nickname), місце роботи не вказувалося. Лише місце подій – Херсон, без локалізації, де саме. Десь у Херсоні. Так що залишайтеся анонімними!

Підприємцям складно давати універсальні поради, бо все залежить від сфери та стану бізнесу. Підприємці, з якими відбулися інтерв'ю, радять колегам, які бачать можливість продовжити працювати в умовах окупації, спрощувати бізнес-процеси, наприклад, перемикаються з виробництва на торгівлю. У будь-якому разі бізнес не може працювати в умовах, коли відсутні зрозумілі правила гри (ціни, зв'язки з постачальниками, логістика, податки тощо). Доки цього немає, щось планувати є передчасним. Зауважимо, що підприємці відповідальні як за матеріальні цінності (обладнання тощо), так і за персонал своєї організації. Отже підприємці радять заздалегідь підготуватись, щоб зменшити можливі втрати.

Прежде всего надо заранее проработать какие-то варианты, заранее прикинуть, что ты будешь делать «если». Например, что ты будешь делать с персоналом? Есть ли у тебя возможность оперативно распоряжаться деньгами, есть ли личный доступ к ним? Потому что, например, могут быть деньги на счетах, а ключи у бухгалтера. Бухгалтер пропал, исчез и всё, ты ничего не можешь сделать, даже зарплату не можешь выплатить. Поэтому важно максимально упростить все эти процедуры. Получить личный доступ к деньгам, к оборудованию, ключам и так далее. Самому лично контролировать все важные сферы.

ЖИТТЯ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

За словами інформантів, життя усіх, хто лишилися в окупації в Херсонській області, змінилось кардинально. Люди опинилися в іншій реальності.

Люди, які живуть на вільній території, вони навіть не підозрюють, що відбувається на окупованих територіях!

Спробуємо перерахувати викладені в інтерв'ю факти щодо **конкретних змін, що очікують людей в окупації** на прикладі Херсонської області.

- Спостерігається погіршення економічного стану, стрімке зростання цін на всі товари, дефіцит: *«Цены на лекарства, на продукты, где-то в 2,5 раза больше против довоенных. И естественно, что человек с такими ценами очень быстро теряет финансовую независимость»*. Окупаційна влада намагається забезпечити населення певними категоріями продуктів харчування, ліків, необхідних товарів, але російського виробництва. Інформанти зазначають, що якість цих товарів вкрай

низька. Найбільш складна економічна ситуація в сільській місцевості: *«У мирний час на селі було нелегко. Не було там медицини, нормальних магазинів... Це в мирний час. А в воєнний час – взагалі жах. Бо потреби збереглися, потреби в медицині, гігієні, продуктах харчування, які на городі не виростиш (сіль, цукор, олія)».*

- Безробіття. Знайти роботу майже неможливо. Кому пощастило влаштуватись на роботу працюють за значно меншу заробітну плату ніж отримували за аналогічну працю до війни. Люди переважно живуть на заощадження, якщо такі залишилися. Або намагаються перепродавати сільськогосподарську продукцію, власні речі.

Можно сказать, что Херсон остался весь без работы. Ну, по крайней мере, процентов, из тех, кто остался в Херсоне, можно сказать, из 60% жителей, может быть, с работой может быть 10%, остальная основная часть населения без работы. Разве что, стали торговать, и всё.

Зараз роботи фактично немає ніякої. У Бериславі працює тільки хлібозавод. Із решти підприємств не працює жодне.

В сільській місцевості, за оцінкою експерта, обробляється лише 10-15% землі. Посівна або не відбулася, або, якщо щось і було посіяно, убиратися не буде через мінування: *«Росіяни замінували сільські дороги, переїзди – просто неможливо туди виїхати».* А ще селяни демотивовані умовами, які висуває окупант, – працювати за 30% врожаю. Це фактично пограбування.

- Безконтрольний продаж алкоголю низької якості, отже містом вештається багато нетверезих людей: *«Херсон перетворюється на генделик», «Днём до 6–7 пытаешься вернуться домой, чтобы не ходить, потому что очень много ходит пьяных».*
- Проблеми з громадським порядком, зростання кількості правопорушень зокрема через розповсюдження дешевого алкоголю – пограбування, п'яні сварки, бійки.

Очень много пьяных появилось на улице, из-за этого грабежи участились, мародёрство происходит на улице, и это делают местные, извиняюсь за выражение, алкоголики. Лучше в таких местах, где их много, не появляться, стараться их избегать.

- Проблеми з безпекою дорожнього руху, збільшення кількості аварій, дорожньо-транспортних пригод: *«Дуже багато водіїв взагалі перестало дотримуватись елементарних правил – не надають на переході пішоходу пройти, гонять, не зменшуючи швидкість».*
- Неосвітлені вулиці, інші комунальні проблеми: *«Не так безопасно теперь в городе. Передвигаться не безопасно, потому что у нас нет ни освещения на улице в тёмное время суток», «Світло після обстрілів пропадає, потім його відновлюють».*
- Стихійна торгівля продуктами харчування, антисанітарні умови торгівлі, відповідно зростає ризик отруєнь: *«Оця торгівля, яка відбувається зараз з рук. Вже чуто десь про ці випадки отруєнь різними речами. Жодної санітарної перевірки не проводиться продуктів, зараз цього нема взагалі».*
- Відключено мережі українських операторів мобільного зв'язку, працюють лише російські оператори, послугами яких не всі можуть скористатися через високу вартість зв'язку. А до того для отримання російської сім-карти треба показувати паспорт: *«Багато хто відмовляється пред'являти свій паспорт, бо не хочуть, щоб їх вносили в базу, вважаючи, що ці дані будуть використані для фейкового референдуму».*

- Відключено українське телебачення, пропонується лише російське.
- Не працюють банкомати на зняття готівки. Зняти готівку через обмінні пункти можна, але з шаленими відсотками: *«Не работают банкоматы, не выдают банкоматы деньги», «Проблема з тим, щоби зняти готівку. Банки – це жах просто. Зняття готівки зараз – п'ятнадцять, десять відсотків мінімум, а в Голій Пристані – п'ятнадцять-двадцять вже відсотків, і це мабуть не межа».*
- Безготівкові розрахунки обмежено. Розрахуватися через термінали банківською картою можна не скрізь, а лише в деяких магазинах. У Херсоні термінали більш-менш працюють, поза межами обласного центру ситуація значно гірша.

Дуже велика проблема зараз з готівковими коштами. У Бериславі є два магазини, які працюють з картками, але там націнка відразу мінімум 5%-10% до вартості товару. І черги величезні – пенсіонери стоять по три, по чотири години в магазині в черзі. Це в місті. В селах такої послуги зовсім немає. В селах всі живуть тільки за готівку.

- Через відсутність українських мобільних операторів налаштувати застосунки українських банків або зв'язатись з банками неможливо. Український інтернет-банкінг, застосунки на кшталт Приват24 переважно не працюють.
- Не працює пошта, тому виникають проблеми з отриманням соціальних виплат, пенсій, які до війни виплачувались в поштових відділеннях (це дуже поширена ситуація в селах). Оформити виплати на банківську картку через відсутність зв'язку з банками неможливо.
- Немає можливості вільно покинути окуповану територію. «Зелені коридори» для евакуації на вільні території створено не було. Тому всі, хто вирішив виїжджати вже після окупації, роблять це на власний страх і ризик. Покинути окуповану територію можна лише через Крим (це навіть офіційно пропонується українською владою). Але, по-перше, виїжджаючи через Крим, люди мають проходити певні фільтраційні заходи (перевірка телефонів, баз даних тощо), і *«людей там хапають»*. І по-друге, ця можливість є занадто коштовною для більшості жителів області: *«Від \$500 за людину якщо дістатись до Грузії, \$700 якщо до Польщі»*. Але цей шлях покинути окуповані території все одно незрівнянно більш безпечний, ніж перетин лінії фронту.
- Пересування між населеними пунктами дуже ускладнено через численні блокпости, перевірки, отримання певних дозволів.

Отримати перепустку на проїзд через Каховську ГЕС дуже складно. Потрібно надати ксерокопію українського паспорта, ксерокопію прав, техпаспорта і основне – пояснити, навіщо тобі потрібно туди їздити. А можуть і відмовити. Навіть багатьом відмовляють.

- Пересування між населеними пунктами вкрай небезпечно.

У мене скільки є знайомих, у яких машини прострелені позаду. Стріляли, бо вважали, що він проїхав там, де треба було зупинитись. Просто стріляють. Тому, коли ти їдеш трасою, постійно чекаєш, чи будуть по тобі стріляти, чи ні.

- Відносно безпечного місця, де можна було б перечекати окупацію не існує.

Люди їздять на дачу, але теж під дулами автоматів проїхати туди, проїхати назад, а потім там ще рейди вони проводять. Ходять по дачам, прочёсывають. Це теж не додає позитиву.

- Відбуваються викрадення людей окупантами. Люди зникають. Дехто на певний час, дехто назавжди: *«Багато інформації про викрадення людей і звісно, що люди бояться навіть зайвий раз вийти на вулицю. Бояться чоловіки, щоб їх не змусили воювати на стороні ворога»*. Взагалі окупаційною владою обмежуються або порушуються майже всі базові права людини (про це йдеться в окремому розділі).
- Влада взагалі не дбає про безпеку українських громадян на окупованій території. Окупанти цими питаннями взагалі не переймаються. Штату співробітників для цього немає. Поліції в потрібному обсязі немає. Безпека людям не гарантується.
- Інформанти зазначають, що життя в спальних районах Херсону дещо безпечніше ніж в центральній частині міста: *«У нас чуть спокойнее в спальном районе... меньше, наверное, всё-таки ездит оккупантов»*. У містах порівняно безпечніше, ніж в селах, де ситуація без перебільшення жахлива. Мешканці прифронтових сіл фактично перебувають по суті в полоні в стані заручників: *«Місцевих не выпускають, їм робити нічого не можна – городи саджати чи ще щось, бо там у них САУ стоїть або танк, або міни не розірвані»*. А в тилкових селах базуються ворожі військові: *«на ротацию приїжджають із прифронтових сіл побиті, обірвані орки»*, які виміщають свою лють на місцевих.
- Про дозвілля та відпочинок інформанти радять взагалі забути: *«Не слышал ни от кого о досуге. Никто не ездит на море, хотя, уже ж давно сезон»*.
- Люди перебувають в пригніченому моральному стані, постійно відчуваючи страх, тривожність, підозрілість тощо: *«Люди стали... если раньше улыбочивые, сейчас все идут озабоченные жизнью», «Люди боятся. Не знают, что другие скажут по этому вопросу. Не знают, заявят ли на него за его взгляды. Люди более замкнутыми стали»*. Цей страх живить постійне відчуття небезпеки: *«Ходил по городу раньше спокойно, а сейчас ожидаешь, что остановится какая-то машина, и начнут тебя раздевать, смотреть твое тело, искать какие-то наколки, татуировки», «Никто не знает, что с ним будет в ближайшие пять минут»*. Також тривожність зростає через вимушене обмеження, звуження кола спілкування. *«Атмосфера страха і контролю, вона тисне»*.

Отже люди в окупації постійно стикаються з небезпекою, насиллям, порушенням своїх прав, моральним тиском, пропагандою тощо. Життя в окупації складається з постійного піклування щодо безпекових та побутових проблем.

Скажімо так, усе це загалом можна сформулювати одним реченням, місто взагалі залишилось без влади якоїсь. Люди залишились без якоїсь влади, і це добре, що ходить ще громадський транспорт, сміття вивозять... Сподіваюсь, що це також за рахунок дій місцевого самоврядування.

Окупанти, кажуть інформанти, не зацікавлені в поліпшені ситуації, стану жителів області, тому що жителі окупованих територій, крім тих, хто демонструє повну лояльність новій владі, насправді не мають жодної цінності для окупантів.

Я в этом абсолютно уверен, что это не в их интересах. Им будет интересно, чтоб территорию Херсонской области больше людей покинуло для того, чтоб здесь меньше осталось проукраински настроенных граждан.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ В ОКУПАЦІЇ

Доступ до інформації, новин на окупованих територіях значно ускладнений. З перших днів окупації певні українські ЗМІ ще працювали, мобільні оператори (Vodafone і Lifecell) надавали безкоштовний доступ до інтернету. Але окупанти згодом відключили і новинні канали українського телебачення, і радіозв'язок, і мобільний зв'язок від українських операторів, а також було вимкнено інтернет більшості українських провайдерів. Росіяни намагаються підмінити джерела інформації на окупованій території на власні. І якщо російські ЗМІ не варті уваги, тому що є суцільною пропагандою, то інтернетом, який надали загарбники, можна користуватися для отримання правдивих новин, а російським мобільним зв'язком – для необхідного спілкування, зв'язку з рідними, друзями, колегами, які перебувають на вільній українській території. Отже всі доступні джерела новин – це інтернет-джерела. Але користуватися ними можна за умови певних безпекових заходів (VPN, видалення кешу та історії відвідувань тощо).

Зараз основними постачальниками інформації є ті, у кого є тарілки – це телебачення і російський інтернет. Але російський Інтернет... багато людей начало завантажувати і VPN, тому що російський інтернет не дає заходити на українські сайти. А через VPN люди заходять на українські сайти.

Ті, в кого не має вдома інтернету, вони виходять до установ, наприклад там у нас є одна кав'ярня, є магазин, ще є кафе, де вони роздають безкоштовний Wi-Fi, і люди, можна побачити, там стоять з телефонами.

Інтернет в більшості випадків не дуже якісний: *«за день может несколько раз отключиться, то работать, то не работать»*. У деяких районах у зв'язку з пошкодженнями через бойові дії регулярно зникало електропостачання, а відповідно і інтернет-зв'язок.

Інтернет-ресурси значною мірою блокуються – не лише українські сайти, а й соціальні мережі (Instagram та Facebook). Проте не блокувався YouTube, в якому можна було вільно дивитись новини, зокрема і телевізійні програми, але там складно знайти місцеві новини. За допомогою VPN заблоковані росіянами сторінки відкриваються.

Головними джерелами інформації для більшості жителів окупованих територій стали соціальні мережі (передусім Facebook та Instagram) та месенджери (Telegram, Viber). На цих інформаційних майданчиках можна прочитати українські новини та знайти офіційні повідомлення від ГШ ЗСУ. Крім цього, в телеграм-каналах або у вайбері можна знайти і місцеві канали і пабліки, на кшталт «Х-Херсон», канал журналіста Костянтина Риженко, «Суспільне Херсон», «Вгору», «КавунCity» тощо. Херсонські новини місцеві жителі знаходять також в Фейсбуці та Інстаграмі. У браузерях херсонці найчастіше шукають сайти-агрегатори українських новин. Досить популярним ресурсом є мапи бойових дій від проєкту DeepState. Отже правдиві новини в умовах окупації отримувати можливо, якщо ставити це за мету, і в цілому інформації достатньо. Інша річ, що інформація буває суперечливою або неперевіреною, як, наприклад, повідомлення від одного з посадовців щодо початку визволення Херсона. Але в будь-якому випадку не треба нехтувати правилами медійної грамотності: вчитись критично сприймати та перевіряти інформацію, з'ясувати першоджерело цієї інформації тощо.

Захистити людину, яка знаходиться, як на підконтрольній, так і на окупованій території, від цих маніпуляцій, практично неможливо. Бо дуже часто надаються факти, які просто людина не зможе перевірити. Як себе унебезпечити: всю інформацію, яку ми отримуємо навіть із найбільш поважних засобів масової

інформації, треба перевіряти. Або так, отримавши таку інформацію, чекайте на її підтвердження або спростування.

В окупації складно повністю відгородитися від ворожої пропаганди, але можна порадити сприймати її з точністю до навпаки: *«Допустим, если мы видим, как известные волонтеры говорят, что принимают паспорта российских граждан, то понимаем, что они не стали гражданами России, а поддаются мучительным пыткам и издевательствам. Это всё с точностью до наоборот».*

Окупанти приділяють багато уваги цим питанням, російські джерела інформації з'являються на окупованих територіях дуже швидко: *«Коли вже почалась окупація правого берегу, то буквально на п'ятий день, коли от вони вже прийшли, блокпости поставили, на п'ятий день уже в Бериславі і в Дудчанах чітко і без перешкод грало радіо «Москва», 100.9 FM. Плюс, якість там ще ДНР-овське радіо було».* Україна не мала на той час готової відповіді на цей виклик, і за це інформанти дещо дорікали українській владі: *«Я говорю про швидкість налагодження комунікацій орками. У нас цього немає».* Потрібна чітка політика інформування жителів окупованих територій, для того щоб не втрачати комунікацію з місцевим населенням. Люди отримують новини звідти, звідки вони можуть. І Україна має боротись за свій інформаційний простір: *«радіохвилі, інтернет від Старлінк, та що завгодно, хоча б листівки!».*

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЖИТЕЛІВ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Україна воює з країною, яка здійснює військові злочини проти мирного населення окупованих територій. Доведено Бучею, Маріуполем, Ізюмом. Росія вийшла з Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів, тому не відчуває жодної провини за всі свої жахливі злочини. А отже питання порушення прав жителів окупованих територій досить риторичне, тому що люди в умовах окупації фактично позбавлені або обмежені в усіх своїх базових правах: *«Які порушення прав?! У нас немає ніяких прав! Ми зараз на території громади, яка окупована. У нас немає ніяких прав!»*, *«Говорити в окупації про якісь права людини, зовсім не серйозно. Їх просто немає»*, *«Я вважаю, що ми, як в концтаборі, тільки в великому. Або в гетто».* Або більш розгорнута реакція на запитання щодо порушення прав: *«Все права в той или иной степени ущемлены. Я ограничен в передвижении – жизнь в пределах трех улиц. Тебя досматривают, тебя обыскивают. Телефон может стать для тебя огромной проблемой. Содержимое карманов может стать для тебя проблемой. Я ограничен в связи. Я не могу есть то, что я ел раньше. У меня нет лекарств для больной мамы. Права ущемлены, насколько они могут быть ущемлены».*

Перерахуємо більш детально, про які права йдеться, спираючись на розповіді наших інформантів:

- Ніхто не гарантує цивільним в окупації **права на життя**. Абсолютно кожен може стати жертвою безпричинних проявів насилля в будь-який момент. Бо вони мають зброю, і вони це можуть зробити: *«Були такі ситуації неприємні, коли залежно від їх настрою, могли патрулі лицем в підлогу, автоматами потикати».*
- **Обмеження свободи пересування** в межах свого населеного пункту та по області. Неможливість вільно покинути окуповану територію: *«Окупанти самі як би створюють умови для того, щоб люди не могли виїхати. От та же трагедія в Давидовом Броді, коли колона попала під обстріл».* Обмеження часу пересування – застосування комендантської години.

- **Обмеження власної свободи:** обшуки, догляд власних речей, догляд тіла в пошуках татуювань тощо. Затримання або викрадення для допитів або «співрозмов».
- **Порушення права на свободу слова:** *«Я повинна ходити, обертатися, думати що казати. Я не можу вільно казати те, що я думаю».*
- **Обмеження доступу до інформації** – вимкнення мобільного зв'язку та інтернету, відключення українських телевізійних каналів, радіостанцій тощо.
- **Заборона рідної мови,** неможливість спілкуватись або будь-де користуватись українською: *«Ми стояли, розмовляли зі своєю знайомою. Вона україночка така, і розмовляє вона щиро українською мовою. То він підійшов: «Ты бендеровка?». Я думаю, що якщо б це був чоловік, то вони би його повезли «на підвал» розбиратися».*
- **Порушення права на мирний протест:** *«Мы участвовали в митингах, протестах мирных, которые происходили в разных местах в Херсоне. Акции протеста, которые происходили на площади Свободы. Но наш оккупационный режим стал просто калечить людей. Мы приняли решение прекратить участие после нескольких событий, когда поняли, что это несет физическую угрозу здоровью и жизни. Жестокие действия. Ожоги, попадание слезоточивой гранаты, угрозы, стрельба».*
- **Порушення прав власності,** коли окупанти могли вдертися в будь-яку оселю, в будь-яке приміщення, і взяти все, що забажають – гроші, коштовності, автомобілі, будь-що. Також окупанти вижинали хазяїв з власних осель. Більш часто такі випадки фіксувались в сільській місцевості. Також відомі випадки вимагання грошей з підприємців, рекет.
- **Порушення права на труд:** люди масово втратили роботу, можливість заробляти. Підприємства і бізнеси зупинились, знайти будь-яку роботу вкрай складно.

І ще до цього списку можна додати: обмеження права дітей на отримання освіти (бо спотворене пропагандою навчання освітою не є); обмеження у виборі продуктів, необхідних речей, ліків; обмеження в отриманні медичної допомоги; обмеження у використанні власних заощаджень (через неможливість банківського обслуговування); порушення екологічних прав, коли окупанти завдавали шкоди довкіллю (наприклад, підпалювали ліси) та забороняли усувати наслідки цього лиха тощо.

Найжахливішими порушеннями прав людей є прояви насильства і терору – викрадення та катування, а також злочини проти цивільного населення – вбивства, зґвалтування, пограбування. Цих історій в інтерв'ю дуже багато. Ось лише деякі уривки цих розповідей.

Викрадення:

Відомо, що людей викрадали і викрадають зараз. Це поширена практика.

Вони вдираються до будинків, до квартир людей, які їм чимось не подобаються.

Они проводят фильтрационные мероприятия, пытаются подавить сопротивление. Они предъявляют претензии любому, кто высказывает проукраинскую позицию.

Ті, хто викрадені, вони взагалі безправні, їх і катують. Ось все, що ми чули про підвали у ДНР, – те ж саме і у нас.

У нас були ще на початку окупації викрадені кілька людей. В тому числі, наприклад, викладач з кафедри з факультету фізичного виховання і спорту, який паралельно в територіальній обороні був. Він в полоні.

Наш міський голова, який два або три тижні просидів «на подвале», не зрозуміло чого. Це, наприклад, директор першої школи в Каховці, якого, скажем, «для назидання» іншим, теж тримали два або три тижні «на подвале», тому що директори, наприклад, в тій же Каховці, повністю відмовилися від співпраці.

Депутат Каховської міської ради, його з дому забрали і там місяць тримали «на підвалі», вимагаючи від нього знову ж таки якісь дані про своїх колег АТО-вців. Там його, слава богу, не вбили, але поколошматили конкретно.

Сельський голова Нової Збур'євки декілька місяців пробув в плену. Его там избивали, поломали ему рёбра... Сейчас уже отправили лечиться из Херсонской области с помощью общественных организаций

І це лише деякі приклади. Цих історій безліч. До викрадених людей застосовують тортури.

Ну, а потім вже мене привезли в будівлю Новокаховської міської ради, де вже почали бити, допитувати, погрожувати і так далі. І я був свідком, як катували і допитували інших людей.

Кажуть: «Ми знаємо цю людину, що вона дуже багато чого пройшла в своєму житті, але такою зламанною ми не бачили її ніколи». Тобто, вони все вирішують через насильство, через підвали, побої і катування. Психологічний тиск дуже високий, тобто шантажування родиною, дітьми і таке інше.

Викрадення людей носить масовий характер. Таким чином окупанти намагаються знайти і знищити всіх проукраїнські налаштованих людей, придушити проукраїнські настрої. В деяких випадках викрадених людей відпускають — через декілька годин, днів, тижнів. Затриманих людей допитують, б'ють, катують, шантажують життям близьких тощо. Так намагаються схилити до співпраці або дізнатись про проукраїнських знайомих. Деяких людей викрадають повторно. Або відпускають з попередженням, що ще прийдуть за ними. Але, на жаль, є дуже багато випадків, коли викрадені люди зникають і їхня доля невідома досі. Деяких з них, немає сумнівів, що вбили.

Викрадення людей в моєму оточенні, моїх знайомих, друзів, людей, яких я знаю. Їх викрадали, їх били. Я знаю про кілька випадків вбивств після жорстокого катування цих людей. Я знаю, що багато людей, зокрема моїх знайомих, вони зникли взагалі... Наприклад, жінка чоловіка, якого викрали, зверталася до комендатури окупантів, їй сказали, що її чоловіка вивезли до Криму, а потім, через кілька тижнів знайшли його труп в річці біля порту.

Це нагадує репресії 30-40 років у СРСР, коли люди отримували 10 років без права листування, а потім з'ясувалось, що їх стратили: *«І ця практика залишається, коли говорять, що «когось вивезли», але ми не знаємо, що з ними сталося насправді».*

Люди зникають і під час спроби виїхати з Херсонської області через Крим: *«Це велика небезпека. Я навіть читав на російському сайті повідомлення від прикордонників, що вони за місяць спіймали 500 націоналістів, які намагались виїхати в Крим. Це ж зрозуміло, кого вони виявили через пошук в телефонах, у соціальних мережах».*

Немотивовані вбивства

В перші дні окупації вбиті люди на вулиці, коли окупанти їх розстрілювали мирних людей: жінки там, люди, які йшли додому. Десятки цих вбитих людей.

З 24 лютого окупанти почали одразу розстрілювати цивільних людей. Вони масово розстрілювали машини, стріляли по багатопверхівкам, були випадки розстрілів цивільних... Випадків таких було чимало. І вбивства цивільних, вони продовжуються.

Я знаю підтверженні історії, коли людей просто за якої-то снимок в телефоні расстреливали. То єсть, витаскивали из машини и буквально тут, на месте расстреливали.

Були випадки, коли людей просто вбивали. У нас такі випадки були у Високом, у Львово, коли забирали у них свиней і курей, і люди питалися протестувати, а вони їх просто вбивали.

Наша влада ще не знає, скільки загинувших людей. Наприклад, 17 травня була розстріляна величезна колона біженців. Очевидці розказували, що вони особисто похоронили більше 30-ти людей. І там так і залишилась купа розбитих автомобілів.

Були випадки в одному із сіл, що в будинок кидали гранати, в погреб також. В іншому селі, як заходили, вбили цивільного, який виходив із погреба. Був випадок, коли молода сім'я виїздила на машині, і вони їх просто розстріляли...

Зґвалтування

У будівлі сільської ради сидить окупаційна влада, сидів командир роти... Він взяв в наложниці трьох дівчат – створив собі гарем.

У нас був випадок, це був випадок наприкінці травня. Я про нього дізнався в кінці червня. Випадок про масове зґвалтування в прибережних селах...

Є випадки з інших сіл, що ґвалтували жінок, навіть таких, що вже у віці. А потім були вагітні ще й молоді дівчата...

Декілька разів в різних інтерв'ю виникала алюзія на другу світову війну – порівняння вчинків росіян з поведінкою нацистів: *«Побиття. Зґвалтування. Крадіжки. Змушування до прислужування. Позбавлення засобів до існування – виганяли з хати, самі засилялись. Як німці, да, в 41-му. І неможливість відстояти свої права і свободу», «Дуже схоже на те, як відомо по фільмах і книжках, як німці до євреїв ставились. От зараз так росіяни до українців ставляться. Тобто їх просто бісять своєю ось цією позицією, своєю цією непокірністю».*

ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ ЖИТЕЛІВ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Кожен без винятку житель Херсонської області, хто залишився на окупованих територіях і не проявляє повну лояльність окупаційній владі, перебуває у небезпеці. Але певні категорії населення відчують цю небезпеку більшою мірою. Тому що окупанти про них знають, а *«якщо про тебе знають, до тебе прийдуть»*. Тому що окупанти їх шукають з метою або схилити до співпраці, або зламати і знищити. Щодо цих категорій населення окупанти намагаються складати списки, знайти бази даних. Щодо цих людей ставляться запитання, коли допитують викрадених та затриманих громадян. Небезпека загрожує не лише цим людям, але і їхнім близьким і рідним. Отже, які це категорії:

- Активісти, проукраїнські налаштовані громадяни, які відкрито висловлювали свою патріотичну позицію ще до вторгнення, *«ті, хто виходили на мітинги проукраїнські, хто мав українську чітку позицію, тим треба бути обережними»*. З цих людей російська пропаганда намагається робити «націоналістів», якими лякає внутрішню російську аудиторію. Ознакою «націоналіста» може стати мова спілкування або українська символіка.
- Керівники всіх рівнів: *«Звичайних спеціалістів вони не чіпають, вони їм не цікаві. Спеціаліст той сидить собі, перекладає папірці. Вони беруть керівників і починають*

- їх пресувати». Наприклад, це керівники всіх комунальних підприємств, директори закладів освіти тощо.*
- Посадові особи, державні службовці, депутати, представники органів державного та місцевого самоврядування, виконавчої влади тощо.
 - Колишні військові, ветерани АТО/ООС, інші представники силових структур, поліціанти, учасники територіальної оборони тощо.
 - Волонтери, які допомагають фронту або надають цивільним гуманітарну допомогу (продукти, ліки): *«Зараз, бути волонтером в нашому місті небезпечно, тому особисто ми не виставляємо в Facebook ніяких звітів, ніяких карток, ми даємо тільки тим, кого ми знаємо», «Деякі волонтери розповідали, що у ФСБ вже були всі списки волонтерів, які завозили допомогу, і вони їх всіх перевіряли», «Волонтер, він беззахисний от взагалі по всіх фронтах. Він не захищений ані юридично, ані інформаційно, ані фізично».*
 - Підприємці, у яких віджимають бізнес, вимагають гроші або відсоток виторгу, тобто до яких фактично застосовується рекет: *«Поблизу мого дому була кафешка, вона працювала. Майже на моїх очах змінили власників — тих погнали, а інших поставили. Вона і зараз працює: розливають там вино, горілку, пиво. А раніше була кава, бургери, тістечка», «Приходять и требуют, даже не просят, а требуют процент от оборота, выручки, если хотят продолжать дальше так же работать. Это оккупантам в карман».*
 - Вчителі, яких змушують переходити на російські програми навчання. Жертвами доносів можуть стати вчителі, які продовжують викладати онлайн за українськими програмами: *«Проти вчителів тиск надвисокий».*
 - Лікарі, яких змушують працювати на потреби військових, або переходити на роботу до новостворених окупантами медичних закладів.
 - Будь-які цінні фахівці, вузькі спеціалісти, які цікавлять окупантів через значні кадрові проблеми майже в усіх галузях: *«Якщо ти представляєш якийсь інтерес, то не можливо залишитися. Якщо ти звичайний роботяга, то без всяких питань. А якщо ти людина, яка має якийсь досвід, тебе все рівно спробують схилити до співпраці в будь якій формі».*
 - Непідконтрольні владі журналісти, які можуть розповсюдити правдиву інформацію про стан справ на окупованих територіях: *«Мій арешт пов'язаний виключно з моєю журналістською діяльністю, оскільки під час перших допитів ті, хто мене допитував, розпитували, згадували певні мої публікації», «Одним из первых был похищен Олег Батурин. Вот он пострадал из-за своей журналистской работы».*
 - Священники, як люди, що мають вплив на парафіян, і чия думка може мати авторитет для інших.
 - І навіть ті, хто працюють в установах, в назві яких є слово «національний», яке сприймається окупантами як свідоцтво приналежності до «націоналістів». Так, наприклад, постраждали працівники Національно-природних парків: *«Станом на сьогодні достеменно відомо, що вони викрадали конкретних працівників, керівників Національно-природних парків на Херсонщині. Двоє з них, досі викрадені, досі їхня доля невідома».*

БЕЗПЕКОВІ ЗАХОДИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Територію Херсонської області захопив ворог: *«Ми розуміли, що це вороги, які не з добрими намірами до нас прийшли»*. Майже неможливо залишатись на окупованій території, пересуватись містом і не перетинатись з окупантами – у пересічних громадян на вулицях перевіряють документи, особисті речі, зміст телефонів, автотранспорт, оглядають тіла в пошуках татувань. За підозрою в проукраїнській позиції відбуваються обшуки в домівках, активістів шукають, викрадають, катують, вбивають. За будь-якої підозри в катівню може потрапити будь-хто. А отже інформанти допомогли скласти список певних **рекомендацій щодо заходів безпеки** в цих надскладних умовах.

- 1) Найперше – намагайтеся за можливості уникати жодних контактів з окупантами, менше бувати там, де їх вірогідніше зустріти, оминати скупчення військових.

Їх на вулицях дуже багато, вийти на вулицю і не зустріти [окупантів] – це рідко буває. Краще уникати спілкування... Ходити тими вулицями, де менше орків.

Чим менше перетинаєшся з ними, тим зрозуміло безпечніше... Ми намагаємось мінімізувати контакти. От, якщо ми знали, де в місті блокпости, ми спеціально там обходили. Знаючи, що от був період, що віджимали машини, ми просто перестали їздити машиною.

Більш обережними інформанти радять буди чоловікам призовного віку, до них окупанти частіше виявляють цікавість. Жінкам не варто пересуватись містом без супроводу.

- 2) Якщо контакту з окупантами уникнути неможливо, намагайтеся, наскільки це можливо, поводити себе спокійно, не конфліктувати, не сперечатися, не провокувати цих людей, не ставити їм зайвих запитань. Небезпечно і взагалі безглуздо намагатись щось довести людям зі зброєю.
- 3) Намагайтеся спокійно відповідати на всі їхні запитання, але так щоб не нашкодити іншим людям. Добре, якщо можете викликати довіру та певне співчуття до себе. Якщо для цього треба збрехати – брешіть. Але не кажіть брехні, яку можна легко перевірити, бо викрита брехня зробить лише гірше. В певних ситуаціях, за словами інформантів, доречним був гумор, який певною мірою знімав напругу. Але жартувати треба дуже обережно, не перегравати. Очевидно, що це дуже і дуже загальні поради, бо ситуації, коли людей зупиняють ворожі військові, абсолютно непередбачувані.
- 4) Якщо контактуєте з окупантами, розмовляйте російською. Українська мова сама по собі дратує росіян.
- 5) Якщо, контактуючи, маєте звернутись до когось з російських військових, звертайте увагу, по-перше, на їхню охайність (*«Коли людина за собою більш-менш дивиться, то в неї є більш-менш, якісь моральні принципи, да, якісь моральні норми»*), по-друге, на освіченість мови (*«Якщо мова зрозуміла, адекватна, без мату через кожне слово»*). За цими маркерами можна визначити серед окупантів більш-менш адекватних людей, від яких менше очікуєш невинного насилля.
- 6) Не порушуйте встановленої комендантської години. Намагайтеся в темний час доби взагалі перебувати лише вдома.
- 7) Перевірте зміст карманів, наплічників тощо. Не носіть з собою предмети, до яких можуть виникати питання – українську символіку, певні засоби самозахисту або те,

що може здаватись таким: *«Содержимое карманов может стать проблемой. Почему у тебя перочинный нож в кармане? Потому что просто я всегда его ношу, это не оружие».*

- 8) Обережно спілкуйтесь з незнайомими, малознайомими людьми. З незнайомими краще взагалі не спілкуватись, не висловлювати свою думки в їхній присутності, в громадських місцях взагалі. Завжди пам'ятайте, що поруч з вами можуть бути колаборанти, або люди, що симпатизують ворогу.

Люди стали значно обережніше висловлювати свою позицію, з незнайомцями особливо намагаються взагалі не розмовляти.

Я завжди була така, відкрита людина. А зараз мене чоловік смикає за руку, щоб я мовчала. На ринок виходжу так: вийшла, скупилась швиденько і пішла. Тому що не знаєш хто поруч, і чи можуть тебе здати.

Спілкуйтеся дуже обережно! З тими людьми, кого ви не знаєте, взагалі не висловлюйте свою позицію.

- 9) Намагайтесь максимально обмежити пересування містом, районом: *«Далеко из своего района мы не ходим... далеко сейчас не выезжаем».*
- 10) Користуючись мобільним телефоном, комп'ютером, іншими електронними гаджетами, дотримуйтесь правил інформаційної (цифрової) безпеки: *«Люди боятся, что будут найдены их данные, и они зазнают певной кары від окупантів», «Якщо ми говоримо про безпеку, то цифрова безпека – це понад усе!».*

Перерахуємо основні **правила дотримання цифрової безпеки**, про які йшлося в інтерв'ю.

- 1) Будь-який зв'язок можна прослуховувати, будь-яку інтернет-активність можна вислідкувати. Тому, спілкуючись за допомогою засобів зв'язку, а не віч-на-віч, оминайте небезпечні теми – війна, політика, ставлення до окупантів тощо.
- 2) Проведіть ревізію своїх засобів інтернет-спілкування, видаліть контент, який може спровокувати окупантів. Закрийте сторінки соціальних мереж для всіх, крім друзів. Ретельно перевірте список друзів в соцмережах, видаліть зайвих, тих кого ви не знаєте особисто.
- 3) Певні сторінки в соцмережах варто видалити. Особливо, якщо ви відчуваєте, що вас можуть затримати і допитати у зв'язку з вашою діяльністю.
- 4) Перевірте закладки в браузері, видаліть небезпечні. Щодня чистіть в браузерах історію відвідувань. Взагалі чистити контент гаджетів, якщо ви ними користуєтесь, має стати звичкою на кожен день.
- 5) Максимально обмежте свою присутність в соціальних мережах. Якщо вже користуєтесь Facebook, Telegram, Twitter, Instagram тощо, стримуйте себе від коментування, реакцій, перепостів.

Поменьше светиться в соцсетях, не писать комментарии, тем более, не выдавать статусов с личным мнением и оценкой ситуации, быть очень осторожным даже в виде лайков, перепостов каких-то материалов, если речь идет о Facebook, Telegram, Twitter, Instagram.

Не коментуйте нічого в Facebook, на жаль, проукраїнське. Тому що механізм роботи Facebook такий, що вони відкривають Facebook, твою сторінку, листають і в тебе висвічується, хто твої друзі, що коментують, хтось там в ЗСУ

пішов, виложив фотку з автоматом. Кожен такий допис, це удар битою по спині. І це дуже важко зрозуміти людям.

Дещо безтурботне ставлення громадян щодо контенту, яким вони самі ділились в соціальних мережах, коштувало багатьом нервів, здоров'я, а для когось і життя.

На тих славнозвісних багатотисячних мітингах в Херсоні, які тривали майже місяць, багато людей себе вели, як на фестивалі. Ходили з фотоапаратами, з телефонами, всі там фоталися, селфі там тисячу варіантів, і потім це викладалося в соцмережах. А потім з'являлися на українських телеканалах, в інтернет-виданнях, та скрізь – маса фотографій, відео, стрімів з цих мітингів, де упізнати людей було легко. Навіть, не треба було упізнавати людей, бо вони самі підписувалися, що «оце от я, оце мій друг там професор там з університету, а це от мій кум – слюсар з водоканалу» і так далі. Тобто, оця от необережність просто вражала.

- 6) Встановіть VPN, щоб отримувати інформацію, доступ до якої на окупованих територіях обмежується – сайти новин українських мовників, соціальні мережі, а також щоб приховати свою інтернет-активність. Використовуйте VPN і в телефоні й в комп'ютері.
- 7) Ворожі патрулі на вулиці, або військові на блок-постах змусять вас показати свій мобільний телефон. Там взагалі не має бути нічого проукраїнського, патріотичного. Встановіть російську мову. Телефон треба ретельно чистити, видалити будь-яке спілкування або активність, що може викликати запитання з боку окупантів. Інформанти зауважують, що телефон має бути «чистим», але в той же час залишати враження, що їм постійно користуються.

Телефон должен быть вычищен максимально, но он должен быть в то же время рабочий. То есть должно быть видно, что вы пользовались этим телефоном. Если там только два снимка с цветочками, то они тоже обращают внимание – почему у тебя телефон не используется.

- 8) Якщо є можливість, знайдіть інший телефон, яким ви будете користуватися на вулиці, щоб залишатись на зв'язку. Мобільний телефон, з якого ви читаєте новини, відвідуєте соціальні мережі, спілкуєтесь в месенджерах, залишайте вдома. Але й цей телефон треба чистити щодня.

Все одно, як би ви не чистили свій телефон, якщо ви ведете більш-менш активне суспільне життя, це видно. Одна з рекомендацій – це завести інший смартфон, де ви будете вести побутове життя.

- 9) Дехто взагалі рекомендує на вулицю виходити без телефона, але це може визвати підозри. Як варіант, можна користуватись кнопковим телефоном.
- 10) Не відповідайте на телефонні дзвінки з незнайомих номерів.
- 11) Якщо комп'ютерна техніка та гаджети використовується для роботи, яка може не сподобатись окупантам, можливо, є сенс тримати цю техніку не вдома, а в іншому приміщенні, куди можна відносно безпечно дістатись. Організувати там місце своєї праці. Але ця порада досить індивідуальна, для більшості людей це зайве.
- 12) Домовтеся зі своїми близькими про умови безпечного спілкування. Експерти радять вигадати якусь умовну фразу або слово, які сигналізують про небезпечну ситуацію, або навпаки вказують співрозмовнику, що все гаразд.

Якщо людина активна, і в неї можуть бути проблеми, домовтеся з нею про якусь умовну фразу чи дію. Пересвідчайтесь якимось шифром, що це в руках саме вона телефон тримає, а не хтось ще.

- 13) Попросіть своїх рідних, друзів, знайомих, які у вас в друзях у соціальних мережах, не наражати вас на небезпеку своїми постами, коментарями тощо. Будь-яке патріотичне проукраїнське відео або зображення в стрічці Фейсбуку може створити величезні проблеми під час догляду. Активних користувачів соціальних мереж на час окупації краще взагалі видалити з друзів: *«Люди, які в окупації, мають видаляти тих, хто пише постійно щось там проукраїнське. І хоча вони це підтримують, їх не має бути в стрічці».*

Побажання до всіх, хто зараз окупації – не нехтувати правилами безпеки, берегти себе та тих, хто з вами поруч!

СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ, ЩО ЗАЛИШАЮТЬСЯ В ОКУПАЦІЇ

Населення Херсонської області зараз умовно розділилось на дві великі частини – на біженців, які евакуювалися, і тих, хто залишився в окупації. Чи виникає між цими двома категоріями людей певне непорозуміння? Чи є проблеми взаємовідносин між цими групами херсонців? Чи може цей поділ спровокувати конфлікт вже після визволення Херсонської області? Ці запитання ставились нашим інформантам під час інтерв'ю.

Більшість інформантів відчуває ці протиріччя, і констатує існування цієї проблеми.

Є проблема ставлення тих, хто виїхав, до тих, хто залишився в окупації.

Тут все залежить звичайно від людей. Я не можу сказати, що це має якесь масовий характер. Але такі випадки вже є. Починають телефонувати якісь родичі з інших областей і казати, що ви мали окупантів зупинити, ви мали їх не пропустити, а ви взяли і все здали. Звичайно, що виникає багато питань щодо нашої області – чому вона так швидко була віддана. Але у населення просто не залишилось часу для реагування. Тож зараз звинувачувати нас в тому, що ми чогось там зробили... Такі колони йшли ворожої техніки, що місцеве населення, навіть якщо б повним складом вийшло б його зупиняти, то ті б танки просто не помітили б його.

Мені ставили там такі запитання в соціальних мережах: чому я залишаюся на окупованій території? З таким от підтекстом, що я там щось не так роблю. Мені розповідають багато моїх знайомих, що там на вільній території, деякі в розмовах говорять, що «там залишилися зрадники», на Херсонщині зрадники. Усі забули, як в березні вся Херсонська область виходила на мирні мітинги, масово, десятки тисяч людей виходили.

Некоторые считают тех, кто остались, предателями, но не у всех просто была возможность выехать.

Сейчас непонимание есть, это правда, между теми, кто выехал и между теми, кто остался.

Інформанти зазначають, що це не масове явище, принаймні існують протилежні точки зору. Можна почути як звинувачення, певні образи, так і підтримку, порозуміння.

Чула різне ставлення, от протилежне. Я не розумію, від чого це більше залежить, але одні вважають тих хто залишилися колаборантами, не розуміючи того, що не всі

мали змогу виїхати фізично, матеріально. А деякі підтримують, кажуть: тримайтеся, вже скоро! Зустрічала і таке ставлення, і таке. Обидва варіанти.

Інформанти, які самі виїхали на підконтрольну Україні територію зазвичай прекрасно розуміють стан людей в окупації, тому не бачать підстав для такого непорозуміння.

Здебільшого, я якогось такого негативу не зустрічав щодо тих людей, які залишаються на непідконтрольній території. В моїй мильній бульбашці, в моєму середовищі по відношенню до цих людей, є більше таке якесь співчуття, тому що я особисто розумію, в яких умовах живуть ці люди.

Отже, до кого виникає більше претензій — до тих, хто виїхав, чи до тих, хто залишається в окупації? Бо звинувачення, які лунають, є взаємними.

Те, которые выехали, уже относятся немножко по-другому к тем, кто остался. И задают такой резонный вопрос: «почему вы там остались?». А в ответ они получают вопрос встречный: «а почему вы выехали?».

Частіше звинувачення направлені в бік тих, хто залишився. Вони вважаються принаймні латентними колаборантами. Але часто таке ставлення ґрунтується на нерозумінні умов життя в окупації. Тим, хто швидко евакуювався, здається, що краще бути вдома, що стан біженців гірший за життя в окупації.

У тех, кто выехал к тем, кто остался. Спектр претензий от «вы едва ли не предатели» до тех, что «вы в благополучии, а мы вот на последние деньги выживаем». Я думаю, это непонимание людей, да, «вот вы дома, а мы не дома».

Але й серед тих, хто залишився, є певні образи на тих, хто виїхав. Проте інформанти, які самі перебувають в окупації, закликають не засуджувати цих людей.

У мене немає претензій до тих людей, хто виїхали, це їхнє рішення, їхня можливість. Вони піклуються про своє життя, безпеку, але серед колег (працівників ЗЗСО) є негативне ставлення до тих, хто виїхали. Є таке... вважають, що вони ну не мають отримувати зарплатню, якщо виїхали з регіону. Вони не можуть в повному обсязі виконувати свої посадові обов'язки, знаходячись на іншій території, не території нашої області.

Цих людей засуджувати не можна. Вони виїхали заради власної безпеки, заради безпеки своїх дітей, заради безпеки своїх, можливо, батьків, тобто, заради безпеки тих, за кого вони відповідають. Засуджувати їх неможна. Це їх власний вибір і мені здається, вони зробили так, як вони вважають на краще.

Беззаперечно виїзд з окупації докорінно змінює психологічний стан людини: *«Там — перебування в постійному стресі, в постійній напрузі. Це тактика ворога — тримати людей в постійній напрузі, в стані виживання, бо таким чином легше маніпулювати людьми. Звісно, що тут [на вільній території] я відчуваю свободу». З часом у свідомості цих людей відбуваються певні трансформації. Так виникає ця прірва непорозуміння.*

От я сьогодні чув одну розмову, з якою, в принципі, можна погодитися. Що ті, хто переїхав, в них такий є своєрідний комплекс «того, хто вижив», який формується протягом декілька стадій. Перша стадія — це такий ґвалт: «О Боже! Що зі мною трапилось! Бережіть себе! Там не виходьте на вулицю! Безпека понад усе!». Така шалена емоційна підтримка і занепокоєність долею цих людей, зокрема рідних. Друга стадія — це ґвалт, але вже інший. Вони б'ють на сполох: «Все кидайте! Виїжджайте! Ми вас прийемо! Шо ви там робите?! Залишилося вже три дні до наступу! Мерщій там сідайте в машини чи в автобуси! Тікайте!». Третя стадія, вона

була не дуже такою яскравою, але таке тло було, що «ви там зрадники». Але скоріше це було в сенсі такому, що люди розмовляють між собою і кажуть, що «є такі чутки, що ви там всі зрадники». Тобто, ніхто не казав, що ви зрадники, але розмірковували, що якась є там третя сторона, яка вважає, що ми зрадники. І четверта стадія – це така стадія інформаційної смерті щодо тих, хто тут залишився. Залишилися та й залишилися. Як би їх немає.

Інформанти розмірковували, в чому полягає причина такого непорозуміння.

Вони мабуть вважають, що вони тобто, якщо ми залишилися, то ми готові співпрацювати з окупаційною владою. В них мабуть таке бачення.

ті, хто не жив тут, ті не можуть правильно розказати і оцінити про саме знаходження в окупаційних

Ті, хто виїхав, вони відчують себе, це якщо я відчула, вони відчують себе в безпеці уже і вони іноді перестають думати про тих, хто залишився тут в небезпеці.

Я думаю, люди не розуміють. Им кажется о том, что мы благополучны. Ну, те, кто выехал, им кажется, что мы благополучны. «От мы переселенцы, мы поневірємося по світах, значит, а вы находитесь на месте, вас не бомбят» и всё прочее. И многие, я с этим сталкивался, многим кажется то, что мы благополучны. На самом деле это не так.

Тим, хто знаходиться в безпеці, потрібно не нагнітати цю ситуацію. Непотрібно звинувачувати тих, хто залишився, в тому що вони там колаборанти чи зрадники. Тому що багатьом людям просто нема куди їхати і нема за що їхати. Потрібно це розуміти.

Також виникає підозра, що ці протиріччя з'явилися не самі по собі, що вони певною мірою є штучними, і свідомо використовуються ворогом, що це ІПСО.

Десь с початку травня в суспільстві, як на цій території, так і на вільній Україні, свідомо або несвідомо розкачується сегрегація ментальна між тими, хто залишається тут і хто залишається там, і хто виїхав туди. Керована вона чи має якісь психологічні аспекти, я не знаю.

Ті хто виїхав кажуть, що тут залишилися колаборанти. Кажуть, що так кажуть. Коли я задаю питання: «Вам особисто, хтось таке казав?» З тих, з ким я спілкувалася, мені кажуть: «Ні». Тобто, я вважаю, що частково це розганяється ІПСО. Тобто це от така війна, це робиться спеціально. Для того, щоб тут стресували, щоб там стресували. Щоб показати, навіщо взагалі цю Херсонську область визволяти, якщо там залишилися лише колаборанти.

Якщо казати про власний досвід інформантів, на особистісному рівні ця проблема не відчувається. Контакти з тими, хто виїхав, зберігається. Спілкування не псується.

Ставлення до мене таке саме, як до них. Тобто, адекватне, дружнє, з розумінням. Ми навіть не обговорюємо питання «а чому ви залишилися?», а я не питаю «а чому ви виїхали?». Ну, так треба було.

Я особистої проблеми не бачу. Я не чув такого не від кого. І сам спілкуюся. У нас виїхали і моя жінка, і дочка, і онуки виїхали, моя сестра з племінниками повиїжджали. Ті, хто виїхали звідси після початку війни, хто посиділи під звуки снарядів, бомб та літаків, ті розуміють, що ми тут переживаємо. Вони всі нам співчують.

З мого досвіду, у мене якось всі адекватні.

З колегами, як правило, зберігається повне порозуміння, триває співпраця.

Частина членів нашої організації, які знаходяться на вільній території, вони активно продовжують коментувати події з політологічної точки зору, інформувати про те, що відбувається на тимчасово окупованих територіях. І зараз продовжують. Тому що ті, хто залишилися в наших окупованих містах, вони перестали це робити, а ті, хто виїхали, продовжують. У нас з ними є обмін думками, інформацією. Таким чином і працюємо.

На сьогоднішній день більша частина співробітників університету, ще знаходяться на окупованих територіях. Але всі чітко розуміють, що тримаємося ми і далі працюємо саме за рахунок того, що хтось виконує свої обов'язки тут, а хтось там. Тому тут питань якоїсь конфронтації з тими, хто виїхав, немає абсолютно.

Підсумовуючи, інформанти радять не роздмухувати цю тему, бо це жодним чином не сприяє порозумінню, лише ускладнює життя тим, хто опинився в складних умовах. Стигматизація тих, хто залишився, як колаборантів має штучний характер. І для вирішення цієї проблеми необхідно покращувати як комунікацію з окупованими територіями, так і з переселенцями. Треба всіма силами протидіяти спробам роз'єднати українців.

В суспільстві повинна бути керована політика, направлена на те, що всі виконують важливі функції на різних територіях. І що ми разом. Ми повинні проводити політику консолідації. А для цього, по-перше, треба якомога більше зав'язків. Комунікації щоб працювали. Щоб ми не втрачали зв'язок один з іншим...

Більше інформації. Про все. У людей є купа питань.

Люди в окупації повинні відчувати повну підтримку, співчуття і розуміння.

Я хочу отметить, что есть огромная поддержка херсонцам в оккупации со стороны жителей других городов. Я вот очень часто на связи с Николаевым, и оттуда мы слышим: «Мы придем к вам! Мы освободим вас! Мы заберем вас у оккупантов!». И это очень бодрит.

ПОБАЖАННЯ

Головне побажання інформантів – скоріше визволення Херсонщини. Головний настрій – віра в ЗСУ та перемогу України.

Бажаємо визволення. Ви знаєте, тепер багато зрозуміли, що ми жили непогано. Що всі наші проблеми, які були, як з'ясувалось, – це все дрібниці. Люди бажають визволення. Хочуть звільнення нашої території. Звісно, сподіваються, щоб це було з меншими втратами, з меншими руйнуваннями. Але всі чекають і всі хочуть України! А тим, хто залишається в окупації, – терпіння!

ЗСУ вже поряд. І хай вони прийдуть скоріше! Жителям – терпіння, триматися, бо ми не маємо іншого вибору! Ми витримаємо, ми переможемо!

Практичні поради – це зберігати свій розум, не дуже слухати ту пропаганду, бо вона все ж таки впливає, якою б вона не була. Берегти свій мозок, своє серце, свої емоції, бо я все ж таки вірю в перемогу і свободу! Я розумію, що ворог намагається сказати, що про нас забули, і нікому до нас діла немає. Це не правда, це геть не правда. Просто не так все швидко робиться, як хотілося б, бо таке життя. Але все ж таки не втрачати надії і віри!

Не падати духом, триматися, чекати. Сподіваємось, все буде добре. Ми витримаємо.

Я всім побажаю головного – перемоги і миру! І будемо розбудовувати нашу Україну.

Коментар і побажання юриста:

Я бажаю всім херсонцям тримати серце гарячим, а голову холодною. Я на сто відсотків впевнена, що Україна в цій війні переможе, однак, нас чекає ще довгий етап відновлення країни та лікування душевних ран і в цьому процесі нам потрібно буде шукати свій унікальний шлях. А також, дуже прошу всіх бути обережними у висновках щодо тих чи інших вчинків людей, оскільки швидкі висновки рідко бувають правильними. Всі оцінки мають робитися згідно закону - тільки так ми можемо сподіватися на подальше існування України як демократичної держави. Ми всі маємо продовжувати підтримувати один одного до перемоги, а після перемоги свідомо і кожного дня працювати разом над відбудовою та розвитком нашої держави.